

II ERDÉLYI DIÁKOK A KÖZÉPKORI EGYETEMEKEN

A középkori Erdélyben 1520 előtt főiskola nem működött. Igaz ugyan, hogy a székes- és társaskáptalanok falai között már a XI. századtól kezdve alakultak iskolák, ahol az írás és olvasás elemi ismeretei mellett néha a hét szabad művészet egyes tantárgyainak előadására alkalmas magisterek is oktattak, de az ennél többre áhító tanulni vágyók csak a külföldi egyetemeken szerezhettek a kor tudományosságának szintjén álló általános és szakismereteket. A formálódó középkori erdélyi értelmiségi réteg tagjai már az első egyetemek létrejöttének idején keresték és megtalálták a magasabb műveltség, a tudás felé vezető utat. A XII. és XIII. században a külföldi studiumok felé induló értelmiségiek úttörő szerepre vállalkoztak. A csapás, amelyen elindultak, veszélyes volt és áldozatokat követelt, de elvezetett az akkor még nagyon távolinak tűnő nyugat- és dél-európai iskolákhoz. Ez az ösvény, amelyre az elkövetkező évszázadokban egyre többen léptek, lassan járható úttá szélesedett. Kialakult az egyetemjárás, a *peregrinatio academica* gyakorlata, és ennek köszönhetjük, hogy szellemi életünk legjobbjai az elmúlt századokban mindig megteremthették a kapcsolatot a nyugat-európai műveltség és tudományosság képviselőivel, megismerhették eredményeiket, tanúi és cselekvő részesei lehettek a különböző korok nagy szellemi mozgalmainak, hazatértük után pedig a szülőföld és a nagyvilág közti kapcsolat életbentartóivá, ápolóivá válhattak. A középkori peregrinusok ismert és névtelen százai egyengették az utat a hazai humanizmus és reformáció, a felvilágosodás és romantika megannyi ismert alkotó értelmiségijének külföldjárása előtt is.

1. AZ ERDÉLYI DIÁKOK KÖZÉPKORI EGYETEMJÁRÁSA AZ EGYETEMLÁTOGATÁSI STATISZTIKÁK TÜKRÉBEN

Az írásbeliség megjelenése és térhódítása a társadalom életében indította el a XII. század folyamán a középkori értelmi-

ség kialakulását. Az írástudás volt a középkorban hosszú ideig az értelmiségi lét legfontosabb és gyakran egyetlen kitapintható ismérve. Első látásra ellentmondás feszül e megállapítás és ama mai nézet között, hogy „az embert értelmiségivé az alkotás vállalása teszi”.⁴² De ez az ellentmondás látszólagos. Mert való igaz, hogy nagyon kevés tudományos és irodalmi alkotás fűződik a középkori erdélyi értelmiségiek nevéhez, pontosabban csak töredékek maradtak fenn különben sem számos alkotásaikból, de ezt az űrt valamelyest pótolják nagy számban reánk maradt oklevelek, a jogi írásbeliség termékei, amelyek írástudóink mindennapi tevékenységéről beszélnek és tanúskodnak. Az oklevelek ezrei a középkori erdélyi értelmiségiek fennmaradt alkotásai. Alkotások, amelyeknek értékét lebecsülni nem lehet. Az oklevélírás ugyanis nemcsak egyszerű formulákat ismétlő, hivatali jellegű másoló tevékenység volt, hanem feltételezte a jogi műveltséget, a feudális társadalom bonyolult, szövevényes életében való jártasságot, és nemegyszer a már-már krónikás szinten álló elbeszélő íráskészséggel párosult.

Az erdélyi diákok külföldi egyetemjárásának első emlékei is az írástudás, az okleveles gyakorlat elterjedéséhez kapcsolódnak. Az írástörténeti kutatások újabb eredményei azt mutatják, hogy a XII–XIII. századi itthoni latin írásbeliség és okleveles gyakorlat a külföldön, pontosabban Párizsban iskolázott írástudók munkája nyomán alakult.

Jóllehet a latin írás minálunk már a XI. században, a római egyház gyökeresedésével kezdetét vette, használatát e korai időszakban csak a papság igényelte. E szerény igényt azonban a megelőző időszakból örökölt ünnepélyes, de egyszersmind nehézkes könyvírás is kielégítette. A világi társadalom uralkodó osztályai csak később ébredtek rá az okleveles bizonyítás előnyeire a korábbi szóbeliséggel szemben, és arra, hogy az írás hasznos eszközük lehet gazdasági és politikai hatalmuk biztosításában. A feudális társadalmi viszonyoknak kellett elérniük azt a fejlettségi szintet, amelyen már nélkülözhetetlennek bizonyult a birtokjogi viszonyok okleveles rögzítése. Csak ezt követően indulhatott az írás az írástudás hódító útjára. Az egyre több oklevél kiállítása viszont feltételezte egy olyan könnyedébb, egyszerűbb és egyszersmind gyorsabb írástípus meghonosodását, amilyen a gótikus kurzíva volt. A társadalom

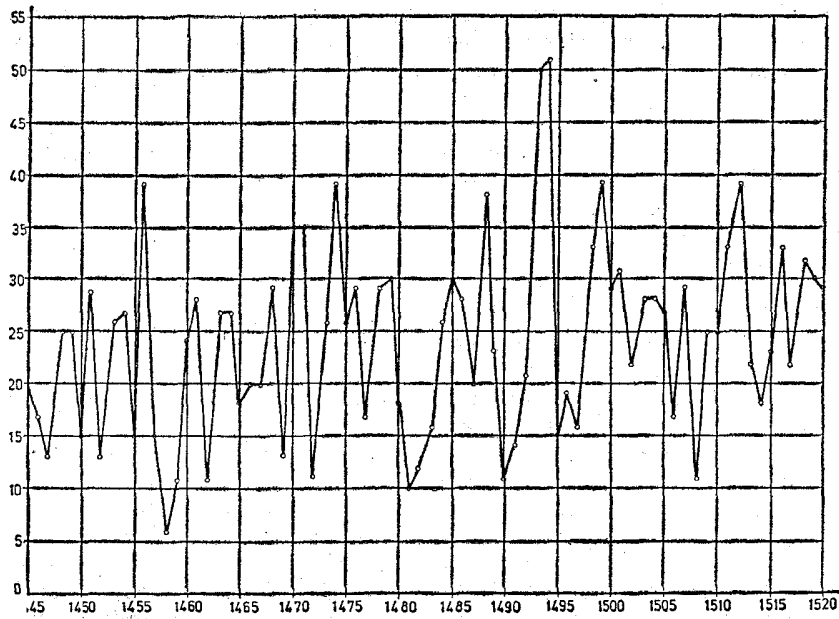
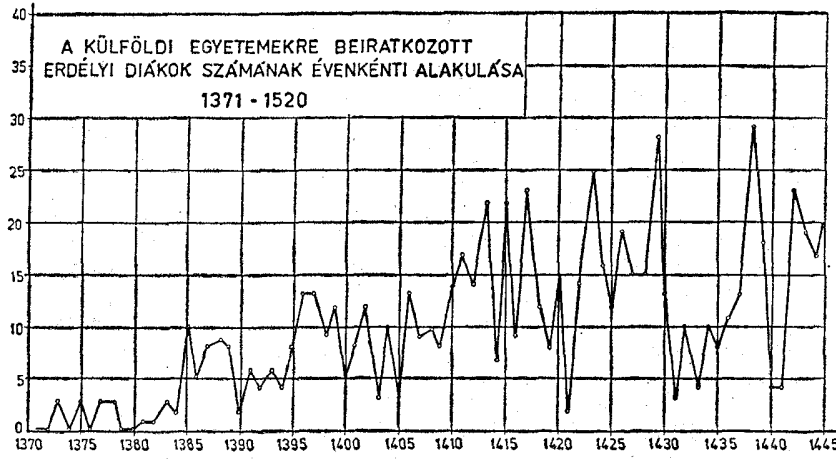
okleveles igényeinek kielégítésére ekkor jött segítségül a párizsi iskolákat járt klerikusok serege. Az új gótikus kurzíva ugyanis az egyetemeken alakult ki és honosodott meg, és az egyetem diákjai terjesztették el szinte egyidőben Európa-szerte. Ennek köszönhető, hogy az új írástípus nem fokozatosan és hosszú időt igénybe véve országról országra terjedt el, hanem párhuzamosan, csaknem egyidőben az európai latin írásbeliség északi és keleti, délkeleti vidékein egyaránt.⁴³

A magyarországi XII. és XIII. századi okleveles anyag vizsgálatával jutott Hajnal István arra a számunkra nagyon fontos következtetésre, hogy a királyság területéről ebben a korszakban már mintegy 2–300 írástudó is megfordult Párizsban, és ott egyidőben mindig tanult 10–20 magyarországi klerikus.⁴⁴ Hogy voltak közöttük erdélyiek, illetve hogy Erdélyben is működtek ilyen írástudók, azt a latin okleveles gyakorlatban eluralkodó jellegzetes gótikus gyakorlati írástípus igazolja.⁴⁵

Az írástörténeti érvek mellett a XII. századból már találunk beszédesebb információkat is a párizsi iskolázásról. A legrégebbi és sokat idézett adat egy Bethlehem nevű Párizsban tanuló klerikus korai halálához kapcsolódik. István, a Saint-Geneviève kolostor apátja valamikor 1177 után, de 1183 előtt, két levelet intézett III. Béla királyhoz és az ifjú szüleikhez. A levelek arról számolnak be, hogy Bethlehem a kolostorban meghalt, ott eltemették, és a híresztelésekkel ellentétben nem hagyott maga után adósságot. Ezt különben ott időző honfitársai: Jakab, Mihály és Adorján is tanúsították. Bethlehemről feltételezhető, hogy Erdélyből származott, és valószínű, hogy Leustachius (vagy Eustachius) dobokai ispán (1164), majd erdélyi vajda (1176) leszármazottja volt.⁴⁶ Az idézett levelek olyan következtetéseket engednek meg, melyeket – még ha Bethlehem erdélyi származtatása tévesnek is bizonyulna – mindenképpen figyelembe kell vennünk. Melyek ezek? Először is a levél bizonyítja, hogy a párizsi egyetem létrehozásában fontos szerepet játszó Saint-Geneviève kolostor iskolájában egyidőben négyen is tanultak a magyar királyság területéről. Előkelő családokból származó klerikusok lehettek valamilyen nyien, akiknek későbbi szolgálataira az uralkodó igényt formált, és ezért is tartotta kötelességének az apát, hogy magát a királyt értesítse Bethlehem haláláról. A levélben említett Jakab 1200–1202 között prépostként lett II. Endre herceg

kancellárja, majd a váci püspökség élére került. Adorján hazatérte után budai prépost, majd királyi kancellár volt, végül szolgálatai jutalmául elnyerte az erdélyi püspökséget.⁴⁷ Különben Párizsban tanult egykor III. Béla Pál nevű notariusus, a király előtt tárgyalt ügyek oklevélben való rögzítéséről szóló határozat megfogalmazója, aki szintén udvari-értelmiségi szolgálataiért kapta püspöki kinevezését Gyulafehérvárra.⁴⁸

A párizsi egyetem szerepe az erdélyiek egyetemjárásában a XIV. századtól fogva vesztett jelentőségéből. Igaz ugyan, hogy elsősorban a hét szabad művészet Párizsban végzett magisterei járultak hozzá a fejlettebb egyházi és világi írásosság létrehozásához, de amint a feudális viszonyok fejlődésével az ügyintézés is bonyolódott, úgy jelentkezett az igény a jogi képzettségű szakemberek iránt. A pápaság törekvése, hogy az egyház ügyeit tanult, jogtudó papok intézzék, ékkor találkozhatott a hazai feudális társadalom új igényeivel. Fülöp fermói püspök a Lengyelországba és Magyarországra küldött pápai legátus vezetése alatt tartott 1279-es zsinat határozata megkövetelte, hogy a főesperesek jogtudó papok legyenek (illetve ha nem azok, akkor kötelezték őket, hogy három év leforgása alatt pótolják e hiányosságukat), jótékonyan befolyásolta a világi munkakörben dolgozó klerikusok jogi képzettségét is.⁴⁹ Igaz, hogy e határozatot maradéktalanul talán soha nem tartották tiszteletben, mégis hiba lenne hatását aláértékelni. Tény ugyanis, hogy a XIII. század utolsó évtizedeitől fogva az erdélyi klerikusok is felkeresték a középkori jogtudomány és jogoktatás két fellegetvárát, a *bolognai* és *páduai* egyetemet. Számuk nem volt nagy, illetve csak kevesük nevét őrizték meg a korabeli források: 1292–1355 között mindössze öt Bolognában és két Páduában tanult erdélyiről tudunk, de ők a váradi és a gyulafehérvári káptalannak voltak tagjai,⁵⁰ és közvetlenül befolyásolhatták a két káptalan keretében működő, országos jelentőségű hiteleshely tevékenységét. Tanultságukat a székesegyházi iskolákban is gyümölcsöztethették: András, valamint György fia László váradi éneklőkanonokokat hivatali kötelességük is az iskolába szólította (az első 1292-ben, társa 1341–1345 között tanult Bolognában).⁵¹ Ezek és a hozzájuk hasonló tanult kanonokok tevékenysége nyomán érezhetően emelkedett a káptalani iskolák színvonala, s így lehetővé vált, hogy a külföldre induló értelmiségiek az ideig nagyon szűk köre fokozatosan kiszélesedjék.

1. grafikon

Az erdélyi diákok külföldi egyetemjárásának a XIV. század közepe táján lezárult első korszakát – számsoraink alapján – a folytonosság hiánya, bizonyos ötletszerűség jellemezte. Mindez nem az összefüggő diáknévlistákat tartalmazó egyetemi anyakönyvek teljes hiányának a következménye. Kevés külföldön tanult erdélyi értelmiségi azonosítható, de tényleges számuk sem lehetett jóval nagyobb az általunk ismerteknél. Egy fontos eredményt mégis felmutatott az egyetemjárásnak ez az első szakasza: kiépültek a kapcsolatok a nyugat- és dél-európai egyetemi oktatással, és meghonosodott az egyetemjárás gyakorlata. Az egyetemjárás első nemzedékének tagjai többnyire előkelő családokból származtak, és rendszerint az egyházi ranglétra élén állottak, ami az egyetemjárás korai szakaszának arisztokratikus jellegét mutatja.

Az egyetemjárásban változás a XIV. század utolsó évtizedeiben állt be, azután, hogy létrejöttek Közép-Európában az első egyetemek. Prága és Bécs közelsége könnyebben elérhetővé tette az erdélyi értelmiségiek számára az egyetemi tanulmányokat. Szerencsénkre éppen ezzel egyidőben szaporodnak meg és válnak teljesebbé az egyetemek történetére, a beiratkozott diákokra vonatkozó írásos emlékeink is. Több anyakönyv, a fakultások és a natiók jegyzőkönyvei alapján lehetőség van az erdélyi fiatalok teljességre törekvő számbavételére, és arra, hogy ettől kezdve az egyetemjárás folyamatát a számsorok (1. táblázat) és azoknak a grafikonokra vetített tükrében is vizsgáljuk.

Mielőtt rátérnék az egyetemjárási statisztikában észlelhető tendenciák alaposabb elemzésére, szeretném hangsúlyozni, hogy a táblázat és a grafikonok is a beiratkozások és nem a hallgatók számát tüntetik fel. Néhány diák ugyanis egymást követően két vagy több egyetemre is beiratkozott, és így a 2573 beiratkozás valamivel kevesebb, 2496 személyre vonatkozik, de a két szám közötti eltérés lényegében nem módosítja az egyetemjárás egészéről alkotott képet.

A folyamat alakulásának jobb szemléltetése érdekében a beiratkozások évenkénti alakulását rögzítő grafikon mellett feltüntettem a beiratkozások tízévenkénti változását is. Ez ugyanis – kikapcsolva az évenkénti, félévenkénti nagy ingadozásokat – jobban érzékelteti az egyetemjárás fejlődését az 1520-as évet megelőző időszakban (5. grafikon). Ugyancsak külön grafikonra vetítettem a bécsi, a krakkói, valamint a né-

met egyetemek látogatottságának alakulását (4. grafikon). Ez teszi lehetővé az egyetemjárásban mutatkozó általános jellegű ingadozások különválasztását és az erdélyi társadalom, közelebbről az erdélyi értelmiségi réteg fejlődéséből, a helyi politikai-gazdasági változásokból fakadó sajátos módosulások feltárását.

Az erdélyi diákok döntő többsége a bécsi és a krakkói egyetem hallgatója volt. Bécsben 1368–1520 között összesen 1588-an, Krakkóban pedig 1405-től 1520-ig 811-en iratkoztak be. Ezért az egyetemjárás elemzésekor figyelmünket e két középkori egyetem látogatottsági görbéinek alakulására összpontosítjuk (2., 3. és 5. grafikon).

A külföldi egyetemekre beiratkozott erdélyi hallgatók száma a XIV. század utolsó évtizedeitől kezdve 1410-ig folyamatosan emelkedett. A növekedés valójában meghaladta a táblázatban és a grafikonon rögzített értékeket. Figyelembe kell vennünk ugyanis, hogy ez időben – más források egyöntetű tanúsága szerint – az erdélyi intellektualizmus fejlődésében a prágai egyetem volt a döntő. Egy olyan egyetem tehát, amelynek anyakönyvei a harmincéves háború idején majdnem teljesen megsemmisültek, és következésképpen a kutatás csak közvetett adatokra van utalva a beiratkozott diákok számára és kilétére vonatkozóan. A hiányt csak részben pótolhatja a bölcsészkar 1367–1390 közötti fennmaradt anyakönyve, valamint a bölcsészek és jogászok promóciós jegyzőkönyvei.⁵² (Az utóbbiakban azonban csak a vizsgát tett diákok neveit jegyezték fel, akiknek száma messze mögötte maradt a ténylegesen beiratkozottaknak.) Segítségükkel eddig 22 erdélyi diák prágai tanulmányait sikerült bizonyítani. Kérdés azonban, hogy hányan lehettek azok, akik vizsgára nem álltak, jóllehet diákjai voltak az egyetemnek. František Šmahel megkísérelte rekonstruálni a prágai egyetem látogatottságát, a diáklétszám alakulását a huszita eszmék elterjedésének időszakában, 1399–1418 között. Arra a következtetésre jutott, hogy a vizsgát tett és beiratkozott diákok arányának koefficiense 1399–1418 között 11,3, 1409–1418 között pedig valamivel alacsonyabb, 7,22 lehetett.⁵³ Ennek alapján feltételezhető, hogy 1399–1410 között (ezekből az évekből ismerünk vizsgát tett erdélyieket) az erdélyi diákok száma 65–70 körül mozgott. Tekintettel arra, hogy 1355 és 1398 között még 14 Prágában graduált (egyetemi címet szerzett) diákról tudunk, s feltételezve, hogy a gra-

A külföldi egyetemekre beiratkozott erdélyiek

	Év											
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
		Bázel	Bécs	Bologna	Buda	Ferrara	Firenze	Heidelberg	Ingolstadt	Itália	Köln	Krakkó
1177												
1292												
1310												
1321												
1341												
1343												
1354												
1355												
1356				1								
1368			1									
1369												
1370												
1373												
1375												
1377			3									
1378			2									
1381				1								
1382			1									
1383			2									
1384			2									
1385			7	2								
1386			5									
1387			8									
1388			9									
1389			8									
1390			2									
1391			6									
1392			4									
1393			6									
1394			4									
1395			8									
1396			13									
1397			13									

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1398			8									
1399			10									
1400			3									
1401			7									
1402			12									
1403			3									
1404			10									
1405			2									1
1406			9									4
1407			7									
1408			9									
1409			6									
1410			11									1
1411			16									
1412			15									
1413			22									
1414			6									
1415			21		1							
1416			11									
1417			22									1
1418			11									
1419			7									
1420			15									
1421			2									
1422			14									
1423			25									
1424			14									1
1425			10									2
1426			18									1
1427			11									4
1428			15									
1429			27									
1430			12									1
1431			3									
1432			8									
1433			4									
1434			10									
1435			8									
1436			7									4
1437			11									2
1438			29									
1439			16		2							
1440			4									
1441			4									
1442			18									3
1443			15									3

12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
					1				9
		1			1				12
		2							5
					1				8
									12
									3
									10
									3
									13
					1				8
					1				10
1					2				9
					2				14
									16
									15
									22
1									7
									22
									11
									23
		1							12
									7
									15
									2
									14
									25
		1							16
									12
									19
									15
									15
								1	28
									13
									3
							1		9
									4
									10
									8
									11
									13
									29
									18
									4
									4
									22
									18

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1444			15									3
1445			19									1
1446			13									4
1447			9									1
1448			22									1
1449			19									6
1450			10									3
1451			21									8
1452			9			1						3
1453			22									4
1454			23									1
1455			11				1					3
1456			35									3
1457			7									8
1458			3									3
1459												11
1460			19					1				6
1461			16								2	10
1462			3									9
1463			7	1								18
1464			14								1	11
1465			7	2								12
1466			11			1						5
1467			5	2								14
1468			16									12
1469			9			1						4
1470			16									19
1471			27	1								6
1472		1	6									1
1473			15									9
1474			25									13
1475			17			1						7
1476			13	2								14
1477			6									12
1478			15		5						1	8
1479			14	1					2		2	10
1480			10	1								7
1481			3	1			1					5
1482			2									9
1483												14
1484												26
1485			3									25
1486			9			1						15
1487			8									13
1488			26									8
1489			13			1	1					9

12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
									18
									20
									17
		1							12
		2							25
									25
									13
1									30
									13
									26
2									26
									15
									38
									15
									6
									11
									26
									28
									12
									26
									26
									21
									18
									22
		1							29
		1							14
		1							35
									34
		3							11
		2							26
	1								39
							1		26
		2							31
									18
									29
		1							30
									18
									10
			1						12
		1						1	15
		1							27
		1							29
		1		1					27
									21
			1	1				1	37
			1	1					26

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1490			1			1						6
1491			8	1								6
1492			7									17
1493			13									34
1494			7						1			43
1495			3	4								7
1496			17									1
1497			12									3
1498			19							1		12
1499			14								1	25
1500			14			1						9
1501			12									20
1502			7	1				1				13
1503			13									14
1504			12								1	16
1505			17	1								8
1506			4	1								15
1507			17									12
1508			8	1							1	2
1509			11	1								13
1510			12									12
1511			12								1	16
1512			15	1							1	20
1513			12									10
1514			12									4
1515			11									14
1516			22	1		1					1	7
1517			13									8
1518			12									18
1519			18	1							1	9
1520			24	1		1						4

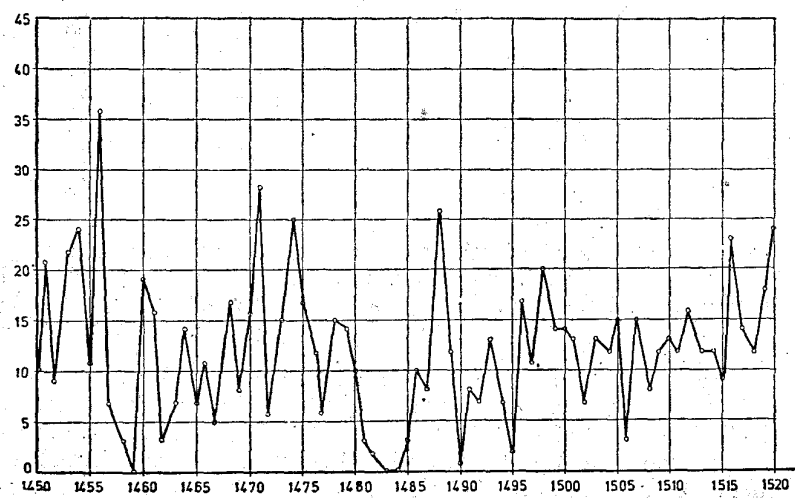
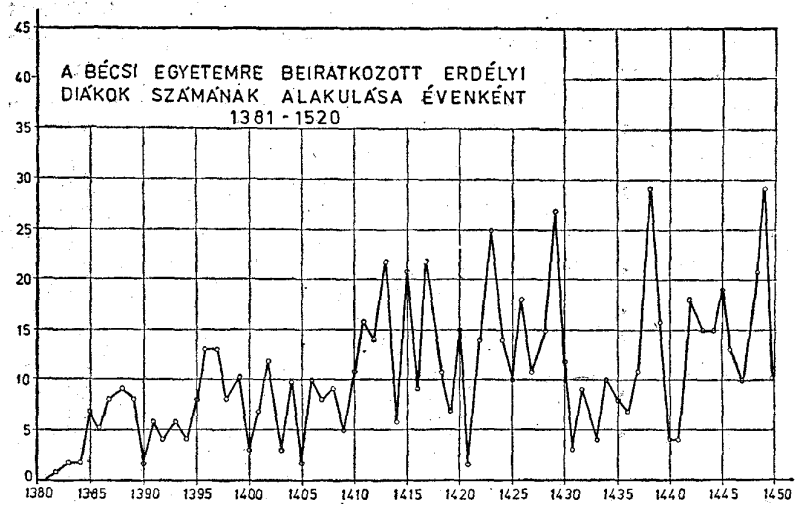
duáltak és a beiratkozottak arányának mutatószáma 1399 előtt is megközelítette a 7-et, a prágai egyetemre 1419 előtt beiratkozott erdélyi hallgatók összesített száma megközelíthette a 150–200-at. Ez a szám, az előző korszakban egyetemet járt erdélyiek számához viszonyítva jelentős előrehaladásról tanúskodik, és alkalmas arra, hogy a prágai egyetem és a huszitizmus gyors elterjedése közötti kapcsolatot igazolja.

Ha összesítjük az 1410 előtt a prágai, bécsi és más egyetemre iratkozottakat, kiderül, hogy a külföldet járt erdélyi értelmiségiek száma ebben az időszakban megközelítette a

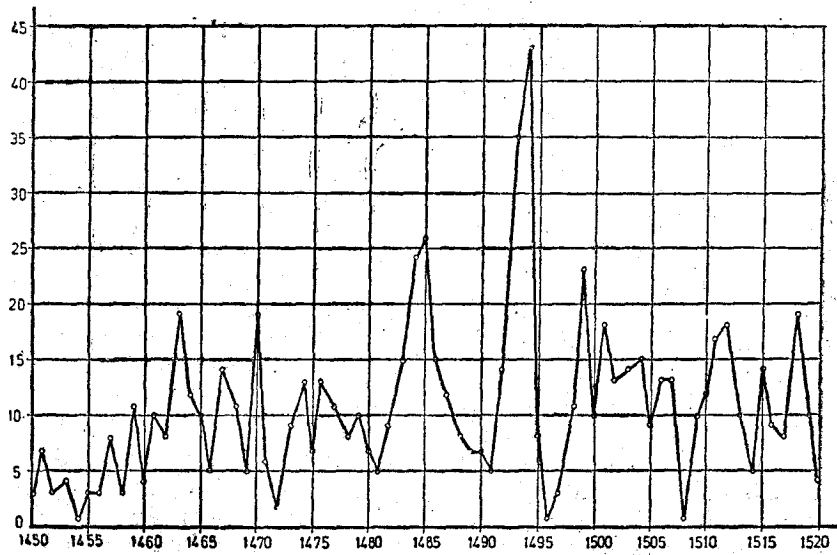
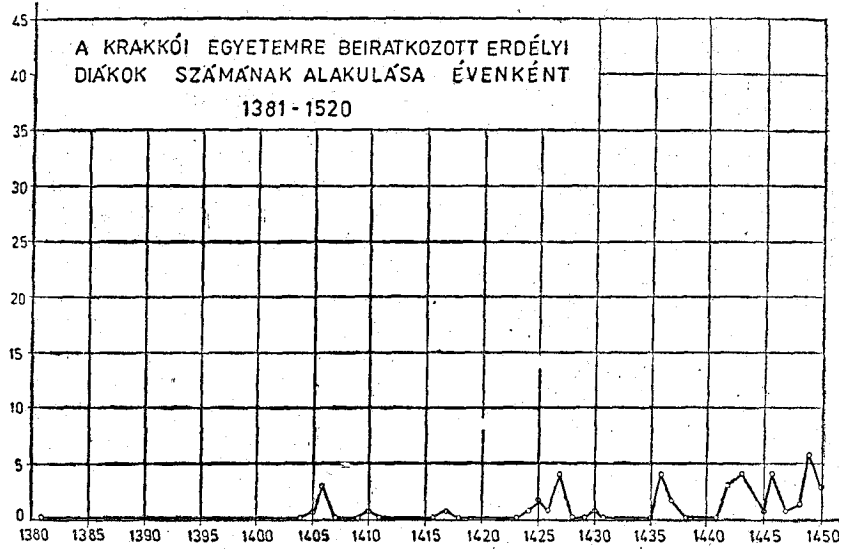
12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
1		1							10
									15
									24
		1				1			49
									51
		1							15
1									18
		1		1					17
		1							33
		1					1		41
		1		1					27
									32
									22
		1							28
									29
		1							27
									20
1									30
									12
		2							27
									24
		1		1			1		32
	1					1		1	40
									22
1									17
									25
									32
									21
		1							31
									29
									30

300–350-et. Az akadémiták számát az óbudai egyetem végzettjei is növelhették. Mert igaz ugyan, hogy a Zsigmond által alapított főiskola működéséről alig vannak adataink, de feltételezhető, hogy a közeli tanulási lehetőséggel éltek az erdélyiek is.⁵⁴

Így a peregrinatio academica erdélyi történetének 1410 körül lezárult szakaszát mint a fellendülés első látványos korát értékelhetjük. Érdekes, hogy e tekintetben az erdélyi értelmiségi társadalom lépést tartott Közép-Európával, és valamelyes mértékben Nyugat-Európával is. A bécsi és a német egyete-

2. grafikon

3. grafikon

mek látogatottsága általában fellendült ebben az időszakban (4. grafikon). Az egyetemjárás ekkor vált általánosan elterjedt gyakorlattá Európa-szerte, aminek következtében a konstanzi zsinat éveiben megnövekedett az egyetemetjárt ún. magisterek száma. A magisterek számára ettől kezdve jelentett nagy kérdést az olyan egyházi javadalom vagy más értelmiségi munkakör megszerzése, amelynek jövedelme egyenes arányban állott a tanulás érdekében hozott anyagi áldozattal és szellemi erőfeszítéssel. A megélhetés, az elhelyezkedés növekvő gondja elégedetlenséget, elkeseredést és bizonytalanságérzetet szült soraikban, aminek a kortársak, a középkori vágáns költészet ismert és ismeretlen poétái egyaránt hangot adtak.⁵⁵ A fellépő ellentéteket jól érzékelteti Niemi Ditrich keserű kifakadása: „a szorgalmas magisterek – írja – az egyetemen sokáig gyöttrik magukat, közben tömérdek pénzt elköltenek, még apai örökségüket is, amidőn azonban befejezik tanulmányaikat s a kúriától javadalmakat kérnek, meg kell győződniük, hogy tudományuk és erényeik mitsem érnek, mert még egy szentet sem hallgatnának meg ott, ha azért szállott volna alá az égből, hogy magának beneficiumot szerezzen, hacsak nem volna hajlandó egyezkedni és fizetni. Bezzeg jelenjék meg egy telt ereszényű tökfilkó s fizessen 20–30 forintot, mindjárt kap üres javadalmat; senki nem vizsgálja, vajon alkalmas-e s tanultsága megüti-e a kívánt mértéket.”⁵⁶

A kelet-európai országokban sem ekkor, sem később nem tevődött fel ilyen élesen a kérdés. De nem is lett volna indokolt. Erdély esetében legalábbis bizonyos, hogy mindig állott elég javadalom az egyetemetjárt aránylag kisszámú klerikus rendelkezésére. Európa különböző országaiban a magisterek és a pápai kinevezéssel jelentkező, többnyire idegen bullások között váltakozó szerencsével zajló küzdelemnek a szele viszont az erdélyi értelmiségi társadalom tagjait is megérintette. A magisterek fellépése jogaik védelmében a konstanzi zsinaton minálunk is érezte hatását. Megerősítette a Zsigmond császár kíséretében lévő kelet-európai (részben erdélyi) klerikusok értelmiségi öntudatát és meggyőződésüket, hogy képesek tudásban, felkészültségben nyugat-európai társaikkal lépést tartani. Valószínűnek látszik, hogy Zsigmond 1404. április 6-án kelt dekrétumának, a *Placetum regium*nak a bullásokra vonat-

kozó intézkedései,⁵⁷ túl a politikai okokon, a hazai egyházi értelmiség követeléseire válaszoltak, jelezve e réteg tagjainak növekvő jelenlétét a társadalom életében.⁵⁸

Érdekes módon, az értelmiségiek növekvő megbecsülése ellenére, 1410 után valamelyest lanyhult az egyetemi tanulmányok iránti érdeklődés, az egyetemjárás fejlődésének az üteme lassult, s mi több, esetenként vissza is esett az előző évekhez viszonyítva. A jelenség annál is különösebb, mivel a közép-európai egyetemek látogatottságában hasonló nem mutatkozott. Közelebről kell tehát szemügyre vennünk és feltárnunk azokat az eseményeket, amelyek indokolhatják az erdélyi diákok számának olyan méretű csökkenését, mint amilyeneket az 1420–21 és az 1430-as években észlelhetünk.

A középkorban az utazás, még viszonylag olyan rövidebb utakon is, mint a Krakkóba vagy Bécsbe vezető útvonal, veszélyes és mindig bizonytalan kimenetelű vállalkozásnak számított. A legkisebb helyi jelentőségű csetepaté elég volt ahhoz, hogy akár több hónapra is elzárja a peregrinusok előtt az utakat. Komoly veszélyt jelentettek a középkor emberét szinte állandó rettegésben tartó pestisjárványok is, melyek időszakonként megtizedelték földrészünk különböző tájainak lakosságát. Az erdélyi diákok kimenetelét ez a két tényező döntően befolyásolta, és azt tapasztaltam, hogy az egyetemjárási statisztikában gyakran ismétlődő 1–2–3 éves visszaesések okai többnyire ezek voltak. Így az 1420-as évek elején a meginduló török támadások tartották rettegésben Erdélyt. 1420-ban a török csapatok Hátszeg, Szászváros vidékére törtek be, majd a következő év tavaszán a Barcaság ellen támadtak, amikor Brassót is elfoglalták és a városi tanács tagjait elhurcolták. A törökök ekkor még nem tekintették céljuknak Erdély meghódítását. Hadjárataik rablójellegűek voltak.⁵⁹ Katonáik útját felégetett, kirabolt városok és falvak, a meggyilkoltak tetemei jelezték. De számunkra súlyosabb következményekkel járt az, hogy összefogdosták a munkaképes, elsősorban fiatal lakosságot és rabszolgaként adták el Kelet piacain. S hogy valójában nagy veszteség érhetne az értelmiségi pályára készülő fiatalok kis csoportját egy-egy ilyen támadás alkalmával, illusztrálja a Szászsebesi Névtelen, a Captivus Septemcastrensis esete, aki fiatal diákként került fogságba.⁶⁰ Őt a véletlen megmentette a pusztulástól, de hány reményteljes fiatal értelmiségi pályá-

ját, egész életét törte végérvényesen derékba a háború és a fogság?

Az 1420–1421-es támadás következményeit mérlegelve arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy éppen Brassóból és a Barcaság falvaiból indult el az egyetemre beiratkozottak tekintélyes hányada. E vidék pusztulása tehát érzékenyen érintette az egyetemjárás folyamatát. Mindenesetre jellemző, és a török támadások méretére vonatkozóan is hasznos információkat nyújthat az a tény, hogy a hirtelen és nagy hanyatlást az egyetemjárás folyamatában rendszerint éppoly gyors regenerálódás követte: 1422 és 1423-ban példának okáért a beiratkozott erdélyiek száma elérte, sőt meg is haladta már a korábbi évek legmagasabb mutatóit!

1421-től az 1430-as évek kezdetéig nem volt-olyan esemény, amely a tanulni vágyók külföldre menetelét befolyásolhatta volna. 1430 után viszont az 1520 előtti idők legjelentősebb visszaesése következett. Ennek a háttérben a növekvő török veszély is ott állott. Délkelet-Európa népei az első támadásoktól kezdve egyre súlyosabban érezték és szenvedték meg a hatalma csúcsa felé tartó török birodalom fegyvereinek kíméletlen erejét. 1432-ben ismét a Barcaság, de a Székelyföld egy része és Kőhalom vidéke is áldozatául esett a törökök pusztításainak. 1438 júniusában Ali bég, egyes szász források szerint maga II. Murád szultán tört be csapatai élén Erdély déli és középső részére és pusztította el Szászsebes, Medgyes, Segesvár, Brassó és Szeben vidékét.⁶¹

Míg 1431 és 1432 mélypontjaira a törökök támadásai elégséges magyarázatot adnak, az egyetemjárás történetének az 1440–1441-ben tetőző válságát azonban mélyebben fekvő okok váltották ki. Az 1430-as évek elejétől kezdve egymást érték a gazdasági nehézségekről tanúskodó parasztmegmozdulások és a városi szegények elégedetlenségének megnyilvánulásai. Ezen a talajon gyorsan terjedtek el a huszitizmus tanításai, amelyekkel az erdélyi társadalom éppen a Prágában tanult diákok, Husz János tanítványai révén ismerkedett meg. Közismert, hogy a huszita tanok terjedése és a növekvő társadalmi elégedetlenség végül az 1437-es bábolnai felkelésben csúcsosodott, amikor az erdélyi parasztság sikertelenül kísérelte meg, hogy lerázza az egyre elviselhetetlenebb feudális igát és jobbítson sorsán. Az események ilyen összeesése végső soron már meg-

magyarázza az egyetemjárás visszaesését 1430–1441 között, mert a hanyatlás tényén mit sem változtat az, hogy 1438-ban magas a beiratkozások száma. Szem előtt kell tartanunk ugyanis, hogy a legtöbb diákot küldő szász városok és városiasodó települések nem vettek részt a felkelésben, az 1432-es török betörés veszteségeit kiheverték, az 1438-as esztendő eseményeinek hatása pedig csak a következő évtől kezdve mutatkozott.

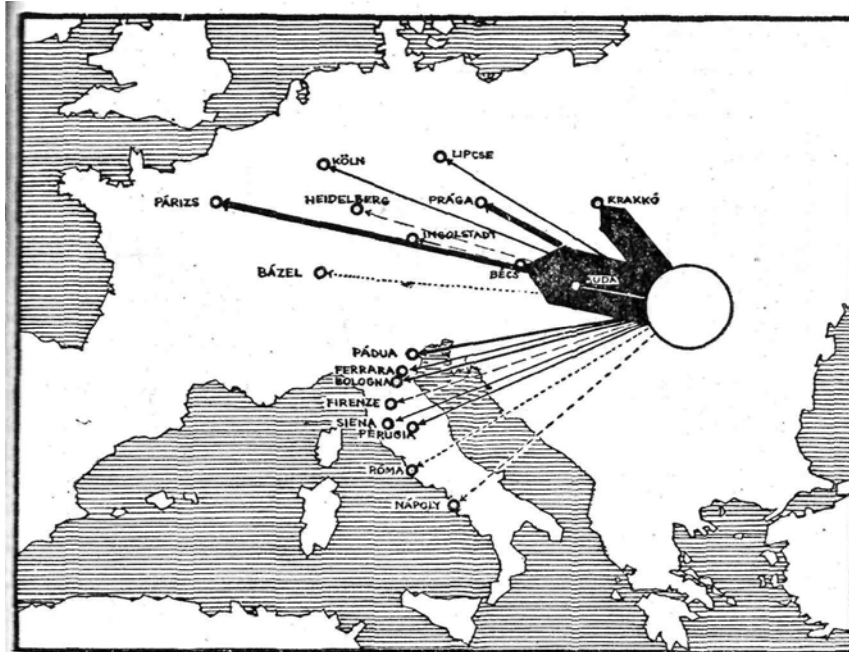
Érdemes viszont felfigyelnünk arra, hogy ezekben az években a német egyetemekre általában, a krakkóira pedig különösen kevesen iratkoztak be. Ez a krakkói egyetem esetében a szembetűnőbb, mert az egyetem látogatottsága 1520 előtt egyszer sem esett vissza ilyen mértékben. Magyarázatul a huszita háborúk utolsó nagy összecsapásai kínálkoznak, de távol tartotta az egyetemektől a hallgatókat az a pestisjárvány is, amely Csehországból indult és terjedt el 1437 és 1439 között a Német Birodalom egész területén.⁶² Ezek a külső események szintén éreztették hatásukat, akadályokat gördítettek az erdélyi diákok útjába.

1441–1456 között egy hosszabb törésmentes időszak következett, 1456-ban pedig egyetlen év alatt 38 erdélyi fiatal iratkozott egyetemre. Követte ezt egy rövid időtartamú visszaesés, amelynek mélypontja megközelítette az 1440–1441-es évekeit. A beiratkozások rendkívül alacsony száma 1458-ban több esemény összejátszásának lehetett az eredménye. Először is Magyarországon egy viszonylag hosszú járványmentes időszak után az 1450-es évek közepe táján egymást érték a pestises esztendők, az 1456-os pestisjárvány pedig, amely Hunyadi János nándorfehérvári táborában tört ki, egyenesen katasztrofális méreteket öltött.⁶³ Ezzel szinte egyidőben Szilágyi Mihály támadást indított Erdélyben V. László párthívei ellen, akik élén Szeben városa állott. A belháborút a törökök, mint annyi más alkalommal, most is kihasználták, és 1457 őszén Szeben környékét dúlták fel.⁶⁴ Időközben Bécsben is pártharcok törték meg a tanítás csendjét. Ezt tetézte, hogy III. Frigyes (1452–1493) császár árpolitikája és sorozatos pénzrontásai olyan méretű árdrágulást idéztek elő, hogy miatta a hallgatók jó része eltávozott és az olcsóbb megélhetést biztosító egyetemek felé vette útját. 1460-ban a tanulóházakat ellenőrző egyetemi küldöttek megállapították, hogy a legtöbb közülük elnéptelenedett, üresen áll.⁶⁵

Mátyás király uralomra jutása (1458. január 28-án), a központi hatalom megszilárdulása, az ország védelmének megerősítése, a gazdasági fejlődés nyugodt légköre és a humanizmus művelődési programja újabb lendületet adtak az erdélyiek külföldi tanulmányainak. Az 1458–1490 közötti három évtized, amint azt grafikonunk is mutatja, az évenkénti nagy ingadozások ellenére lényegében fejlődést jelentett az egyetemjárás történetében. Az 1480 és 1484 közötti években, valamint 1490 és 1491-ben mutatkozó számottevőbb visszaesésnek pedig politikai okai voltak. Mátyás és Frigyes viszonya 1475-től kezdve megromlott, a fegyveres összecsapások, hadjáratok során a magyar csapatok megszállták Bécset, 1485-ben Mátyás egész Alsó–Ausztriát meghódította, és attól kezdve maga is szívesen időzött a császárvárosban. A háborúkat járvány kísérte, és 1481-ben az egyetem rajnai natiójának anyakönyvében feljegyezték, hogy a pestis miatt „a diákok tömegesen távoznak el az egyetemről atyáik hajléka felé”.⁶⁶ A művelt, tudománykedvelő magyar uralkodó védelmébe vette ugyan az egyetem tanárait és hallgatóit, de az „inter arma silent Musae” vastörvényén felülkerekedni ő sem tudott: a háborús esztendőkből a tanulni vágyók elkerülték Bécset.

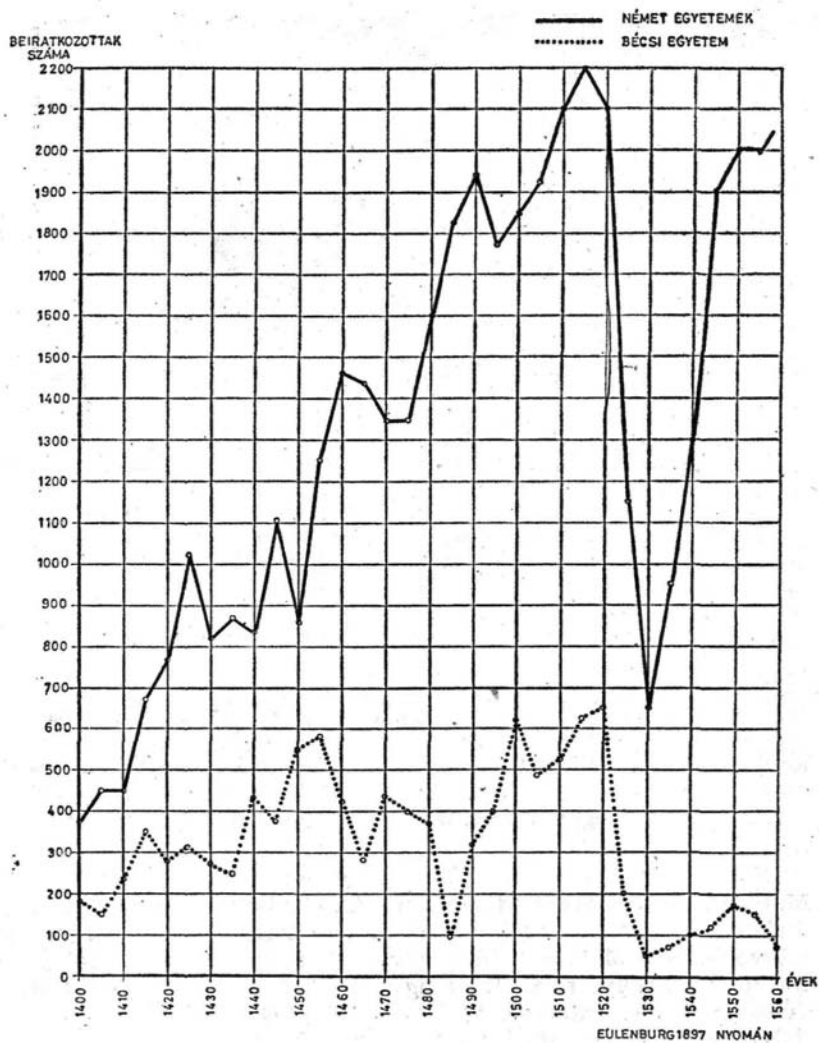
Ezekben, a bécsi egyetem látogatottsága szempontjából mélypontot jelentő években nagyon megnőtt a krakkói egyetemre iratkozó erdélyiek száma. Bécs után Krakkó egyeteme a legfontosabb az erdélyi diákok felkészítésében. Míg Bécset – érthető módon – elsősorban a szászvidéki fiatalok kedvelték, úgy tetszik, hogy a XV. század második felétől kezdve a magyarok inkább Krakkót részesítették előnyben. Krakkó egyetemét 1405-től látogatták az erdélyi fiatalok, de csak a század közepétől iratkoztak oda nagyobb számban. 1483 és 1486 között, négy év alatt 80 erdélyi hallgató érkezett a lengyel uralkodók székvárosába, miközben a bécsi egyetemre mindössze 12-en iratkoztak be. Igaz ugyan az is, hogy a bécsi egyetem válságát követően 1488-ban már ismét változott az arány: a 26 bécsi beiratkozottal szemben csak 8 krakkói diák állott.

Új jelenség volt Mátyás uralkodása idején az itáliai egyetemek iránt fokozódó érdeklődés. Jóllehet már korábban is tanultak erdélyiek Bologna, Pádua egyetemén, csak a XV. század 50-es éveitől mentek nagyobb számban Itáliába a ta-

1. térkép. Az erdélyi diákok által látogatott középkori egyetemek
 nálni vágyók, és keresték fel az olyan kisebb egyetemeket, mint a ferrarai, firenzei, nápolyi, peruggiai vagy a római voltak. De mivel az itáliai tanulmányok rendkívül sok pénzbe kerültek, az ottani egyetemek látogatása csak nagyon keveseknek volt kiváltsága a középkori Erdélyben. (A középkori erdélyi diákok egyetemválasztását szemlélteti 1. számú térképmellékletünk.)

Sok tanulságot rejt magában az egyetemjárás alakulása a Mátyás halálát követő időszakban. Ami a beiratkozott erdélyi diákok abszolút számát illeti, az folyamatosan megnövekedett. Közvetlenül a Mátyás halálát követő években olyan tömegben iratkoztak erdélyi fiatalok az egyetemekre, amely a megelőző években ismeretlen volt: 1493-ban 49, 1494-ben pedig 51 erdélyi kezdte el egyetemi tanulmányait. És az elkövetkező ne-

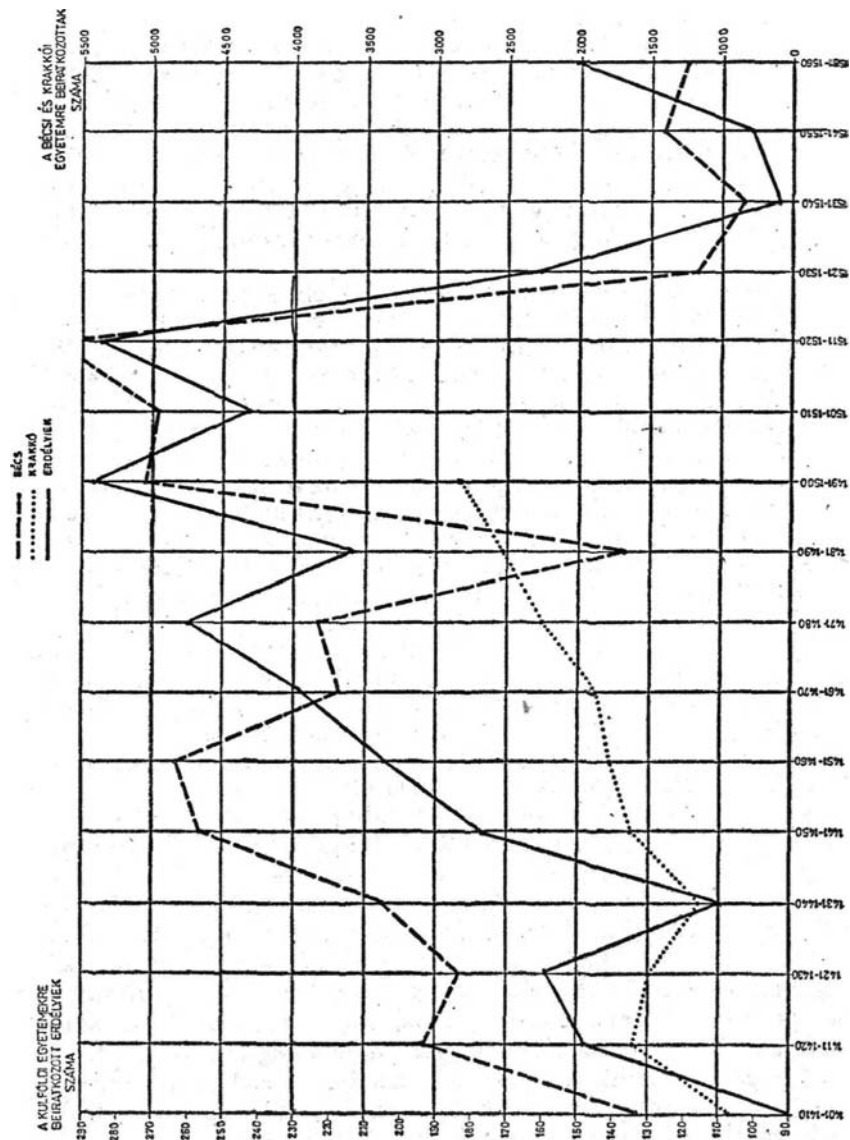

4. grafikon. A középkori egyetemek látogatottságának alakulása ötévenként (1400–1560)

gyedszázadban sem volt ritka az olyan év, amikor számuk a 30-at, sőt 40-et is meghaladta (1498, 1499, 1501, 1511, 1512, 1516, 1518). Zavaró tényező viszont, a grafikonon különösen szembeütő (lásd 1. grafikon) a sók és nagy ingadozás. A csúcserkékek magyarázata egyértelmű, és a megelőző korszak művelődési alapvetését dicséri. A gyakran jelentkező, egymást kis időközökben követő visszaesések viszont az erdélyi társadalomnak a századforduló éveiben kezdődő válságát vetítették előre.

Fordulópont az egyetemjárás történetében és a középkori fejlődés egyik szakaszát zárja az 1520-as esztendő. Kutatásaim kezdetén néhány könyv- és iskolatörténeti adat birtokában⁶⁷ feltételesem tűztem ki ezt az évet korhatárnak. Időközben egy nagyobb kutatási terv keretében sikerült pontosabban felmérni az erdélyi egyetemjárás folyamatát a XVIII. századdal bezárólag, és eredményeink azt mutatják, hogy a XVI. század 20-as éveit valóban mélyreható változásokat hoztak, amelyek következtében a külföldi egyetemek látogatottsága hanyatlott, és az egész egyetemjárás gyakorlat alapvetően módosult.⁶⁸ A figyelembe vehető adatok birtokában elmondhatjuk, hogy egész Közép- és Kelet-Európára kiterjedő jelenséggel van dolgunk, amelyet a 4. és 5. grafikon jól szemléltet. A XV. század végén és a XVI. század elején kibontakozó árforradalom, a városi fejlődés megtorpanása, a középkori keresztény világkép válsága, a reformáció térhódítása a régi neves egyetemek hanyatlását idézték elő, miközben új egyetemi központok emelkedtek ki az ismeretlenségből, és átalakult az értelmiségi társadalom, a világi értelmiség teret hódított.

Az elmondottakat összegezve megállapíthatjuk, hogy az erdélyiek egyetemjárása a XIV. század második felétől kezdve és az 1520-as esztendővel bezárólag egyenletesen fejlődött. Az egy-két esztendősi visszaeséseket többnyire külső tényezők (háború, járvány) határozták meg, a sokat emlegetett török veszély pedig korszakunkban, a támadások éveit leszámítva, még nem okozott komolyabb zavart a tanulni vágyók külföldre menetelésében. Természetesen ahhoz, hogy egyetemjárás statisztikánk kiértékelése teljes legyen, a jelenleginél sokkal többet kellene tudnunk a középkori erdélyi társadalom életéről, az egyes társadalmi osztályok és rétegek gazdasági szerepéről, erőforrásairól, valamint művelődési törekvéseiről.

5. grafikon. A bécsi és krakkói egyetemek látogatottságának, valamint a beiratkozott erdélyi diákok számának alakulása tízévenként

Az egyetemjárásnak a számsorainkról leolvasható folyamatosan növekvő tendenciája annyit azonban így is elárul, hogy az erdélyi értelmiségi réteg pozitív irányban fejlődött a középkorban. Az ismert művelődéstörténeti eredmények az írásbeliség vagy a könyvkultúra területén tehát nem véletlenül születtek, hanem egy egészségesen fejlődő értelmiségi társadalom természetes produktumai voltak. Az erdélyi értelmiségiek, legalábbis ami az akadémitákat illeti, a középkor végén az általános európai színvonalon állottak, az európai értelmiségi társadalomba beilleszkedtek, kisebbségi érzések nem kínozták. Az Apácaik és Misztótfalusi Kisek tragédiáját okozó elmaradottság, az alkotó értelmiségi tevékenység kibontakozását gátló társadalmi tényezők még nem jelentkeztek, nem éreztették hatásukat.

Az akadémiták a középkori értelmiségiek legjobbjai közül kerültek ki, és a társadalom életében fontos hivatást teljesítettek. Működésükről, életükről még az információkban különösen szűkölködő XIV–XV. századból is sok forrás emlékezik meg és teszi lehetővé e társadalmi csoport struktúrájának pontosabb megismerését, a szociológiai és statisztikai módszerek érvényesítését a kutatásokban. Így válik az egyetemjáró erdélyi értelmiségiek tanulmányozása nemcsak a művelődéstörténet, hanem az egész erdélyi társadalom középkori történetére vonatkozó kutatások fontos fejezetévé.

2. AZ ERDÉLYI DIÁKOK SZÁRMAZÁSA: TÁRSADALMI ÉS TERÜLETI MEGOSZLÁSA

A középkorban az értelmiségi volt az egyik legnagyobb mobilitást mutató társadalmi réteg. A többségében egyházi értelmiségiek életét a klérushoz tartozás határozta meg, a világi elem súlya pedig még nem volt számottevő. A papi nőtlenség eleve lehetetlenné tette olyan nagy értelmiségi dinasztiák kialakulását, amelyben az értelmiségi foglalkozások apáról fiúra szállottak, amilyenek a reformációt követően az erdélyi társadalomban is megjelentek. Következésképpen a középkorban az értelmiségi réteghez tartozó családok (pontosabban inkább csak egyénekről beszélhetünk) – ritka kivételtől eltekintve – nemzedékről nemzedékre kicserélődtek. Az értelmiségiek köre az értelmiségi pályák felé vonzó polgári, kis-

nemesi, szabadparaszti, ritkábban jobbágyszármazású elemekkel töltődött fel újra meg újra. Az intellektuális réteg gondolkodásmódja, az új iránti fogékonysága, vagy ellenkezőleg, minden újítást elutasító magatartása annak a függvényében is változott, hogy az adott korban melyik társadalmi kategóriák tagjai vonzódtak az értelmiségi munka irányába. A környezet hatása ugyanis, amelyben felnőttek és amelyből később kiszakadtak, lett légyen bárminő erős is a klérus asszimiláló ereje, nem tűnt el nyomtalanul az értelmiségiek életéből. Beszédes példája ennek a nagy társadalmi megmozdulásokban résztvevő, nemegyszer éppenséggel hangadó, vezető tanúit klerikusok pályafutása, akiket egyaránt megtalálunk a husziták táborában vagy Dózsa keresztes hadában. Igaz, hogy az ellenpélda a gyakoribb, amikor az alacsony sorból kiemelkedett értelmiségi az örök parvenük módjára fordult szembe az őt útjára bocsátó közösség gondolkodásával, vágyaival, eszméivel. Az egyetemajtások származásának ismerete az erdélyi középkori értelmiség fejlődéstörvényeinek megértéséhez visz közelebb. Az egyetemi hallgatók társadalmi eredetének meghatározása azonban igen nehéz feladat. Az alapforrásul szolgáló egyetemi anyakönyvek ugyanis csak szűkszavúan tájékoztatnak a beiratkozottak származásáról. Nehézséget okoz, hogy a különböző egyetemek anyakönyvvezetési szokásai sem voltak egységesek. Bécsben a XV. század első negyedéig rendszerint csak a beiratkozottak keresztnévét és származásának helyét tüntették fel (pl. Johannes de Septemcastris, Laurentius de Clusenwar); az apa foglalkozásnevét csak az 1420-as évektől kezdték bejegyezni. Krakkóban viszont általában a diák és az apa keresztnévét, a származás helyét és – klerikusok esetében – az egyházmegyét tüntették fel a beiratkozáskor. Jóllehet az akadémiták kisebb részét illetően más források segítségével fény derült családi eredetükre, a többség esetében a társadalmi hovatartozásra egyedül a származás helyének jellegéből következtethettem. Ezért kellett a hallgatók társadalmi eredetét és származási helyét párhuzamosan vizsgálnom. Persze az eredmények így is csak megközelítően pontosak. Mert nyilvánvaló, hogy a városokból és mezővárosokból kikerült fiatalok többsége polgára is lehetett azoknak, de a püspöki városok és a kisebb falvak szülöttei esetében már nagyon nehéz eldönteni társadalmi hovatartozásukat. A püspöki városokból rendszerint a káptalanok tagjai, klerikusok indul-

tak külföldi tanulmányútra, de azért az ott lakó kézműves-kereskedő polgárok fiai is jelen voltak soraikban. Amikor pedig a származás helyeként falunév szerepel az anyakönyvben, a lehetőségek köre tovább bővül: a falu papja, valamelyik ott birtokos nemes család sarja, de ritkábban szabadparaszti, sőt jobbágyszármazású is lehetett az illető diák. Mindezeket figyelembe véve, a diákok társadalmi hovatartozásának eldöntésében a származás helyeként feltüntetett település társadalmi jellemzőit vettem alapul. Ezen az úton elindulva négy fő településtípust különíthetünk el: a királyi várost (*civitas*), püspöki várost, mezővárost (*oppidum*) és a falvakat. A diákok ennek megfelelően a következőképpen osztályozhatók:

2. táblázat

Az erdélyi diákok településtípusok szerinti megoszlása⁶⁹

Településtípus:	<i>Királyi város</i>	<i>Püspöki város</i>	<i>Mezőváros</i>	<i>Falu</i>	<i>Ismeretlen</i>
Diákok száma:	985	216	597+118 = 715	380	200
%	39,5	8,7	28,6	15,2	8

A számok önmagukért beszélnek. Elsőként tehát a középkori erdélyi városok társadalmának az egyetemjárással kapcsolatos magatartását kell szemügyre vennünk.

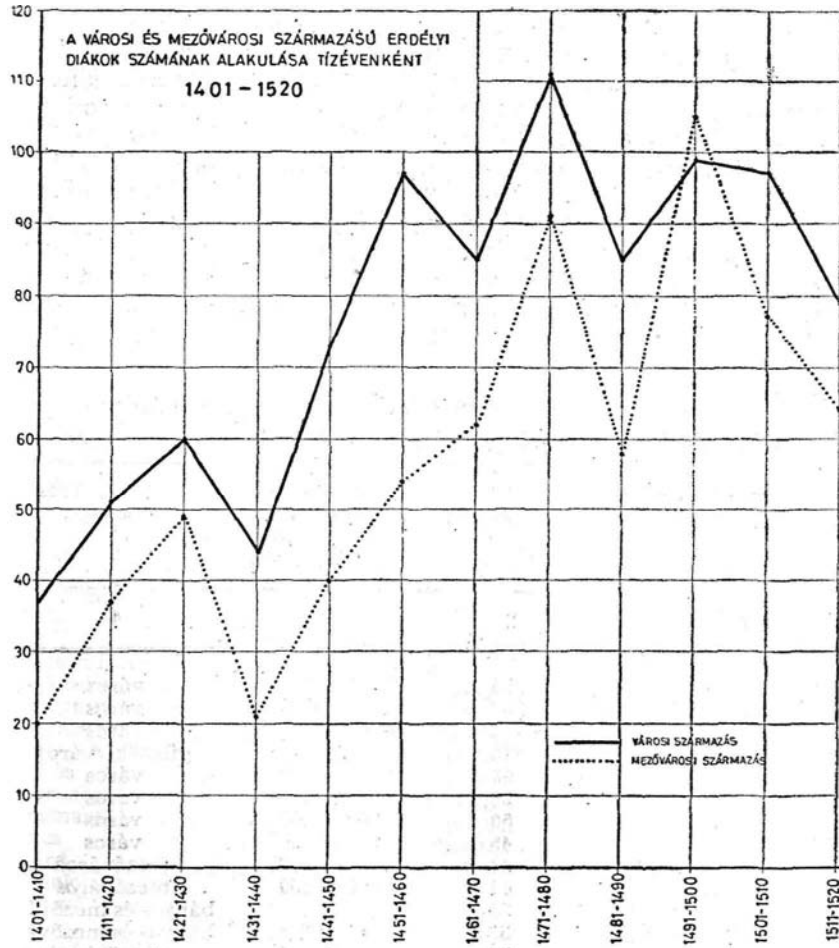
Az erdélyi városok, mezővárosok és az egyetemjárás kapcsolata

A bemutatott számok tükrében kétségtelen, hogy a középkorban a külföldi egyetemek elsősorban a városi és mezővárosi származású fiatalokat vonzották. Kiemelkedik az igazi városok, a *civitasok* szerepe, ahonnan végső soron a beiratkozottak csaknem fele származott (39,5% a királyi, 8,7% a püspöki városokból). Ez annál is inkább figyelemre méltó, mert ilyen város ekkor mindössze 12 volt a tanulmányozott területen (Szeben, Brassó, Kolozsvár, Segesvár, Temesvár, Szászsebes, Medgyes, Nagybánya, Beszterce, Várad, Gyulafehérvár, Csanád). A városok lakói, akárcsak Európa más tájain, nálunk is korán ismerték fel a műveltség társadalmi szerepét és kivácsoltak tudatosan tőkét gyermekeik taníttatásából.

A kelet-európai városiasodás folyamatában sajátos jelenségként tartják számon a városfejlődés elakadását a XV. század végén és a mezővárosok szerepének azt követő növekedését. Azok a városok, amelyek a XIV. és XV. század folyamán nőttek naggyá (ilyen volt Szeben és Brassó), jóllehet a kézműves termelésnek is központjai voltak, nagyságukat és meggazdagodásukat a külkereskedelmi forgalomnak köszönhették. Amikor viszont a belső piac felkarolása került előtérbe, a kishatárú városok, amelyek jórészt az ország peremvidékein fejlődtek, nem tudták a belső piac irányítását magukhoz ragadni. Ezért nőttek fel mellettük a mezővárosok – ezek az agrárjellegű, de a város egyes funkcióit is betöltő települések – és válták hosszú távon a belső piac, a kis piackörzetek központjaivá.⁷⁰ Ezek az urbanizálódó települések a földesuraiktól, a királytól nyert kiváltságaik birtokában „a parasztság nagy tömegeit emelték ki és vitték a városi élet felé”.⁷¹ E tekintetben sokatmondó, mert a mezőgazdasági társadalomból való kiszakadást jelzi, a nagyszámú mezővárosi hallgató jelenléte a középkori egyetemeken. A beiratkozottak 28,6%-a, azaz 715 volt mezővárosi származású. Számukra a tanulás a társadalmi felemelkedés egyik útját jelentette.

A mezővárosok és a belőlük származó hallgatók kapcsán azonban felmerül egy lényeges, de eléggé nem tisztázott kérdés: hol húzódott a falu és mezőváros közti határ, és melyek azok a települések, amelyeket mezővárosoknak tekinthetünk. A középkori szóhasználatban az *oppidum* kifejezés általában fedí a mezőváros fogalmát, és ezért kiindulásul azokat a településeket soroltam a mezővárosok közé, amelyeket hosszabb időn át emlegettek ezen a néven a források, illetve azokat, amelyek esetében a mezővárosi jelleget gazdaság- és társadalomtörténeti tények (vásártartási jog, nagyszámú kézműves lakos, ispotály vagy rendház jelenléte, vámhely stb.) erősítették meg. Így 64 mezővárost határoztam meg, melyekből összesen 589 fiatal ment külföldre tanulni. Számolni kell azonban a mezővárosok megjelölése körüli pontatlanságokkal is. A szakirodalom már régóta hangsúlyozza, hogy az *oppidum* szinonimájaként megtalálható a *civitas*, *villa*, *villa regis*, sőt a *possessio* kifejezés is az oklevelekben. Erdélyben különösen a szászvidéki települések állítják nehéz feladat elé a kutatót. Sok olyan település ismeretes, amelyből nagyon sokan mentek

külföldre tanulni, építészeti emlékeik (templomaik), demográfiai adataik is jelentős helységeknek mutatják őket, még sincs tudomásunk arról, hogy 1520 előtt hivatalosan elnyerték volna a mezővárosi státust. Közéjük sorolhatjuk a 25–25 beiratkozottal szereplő Keresztényszigetet és Szelindeket, a 24 tanú-

6. grafikon

lóval képviselt Muzsnát, a 15–15 diákot küldő Segesdet és Szászhermányt, valamint Vidombákot 14 diákjával. Ezek 118 diákjával emelkedik a mezővárosi származásúak száma 715-re.

Kérdés azonban, hogy a települések fejlettségi szintje és az onnan származó diákok száma között állt-e fenn olyan összefüggés, amely lehetővé teszi, hogy a diáklétszám alapján következtessünk vissza a település jellegére, demográfiai viszonyaira, gazdasági potenciáljára? A kérdés tisztázása fontos, mert nemcsak a mezővárosi jelleg eldöntése ütközik jelenleg nehézségekbe a forrásanyag elégtelensége és ellentmondásai miatt, hanem a középkori Erdély demográfiai viszonyai felől is ritka esetben tárt fel a kutatás statisztikailag is kiértékelhető forrásanyagot. Minthogy már történt kísérlet a települések hierarchikus rendje és a diákok száma között összefüggések feltárására, és a kutatások pozitív eredménnyel zárultak,⁷² az alábbi, 3. táblázat alapján az egyetemjárás, a demográfiai viszonyok és a települések jellege közötti kapcsolatok vizsgálatát tűztem célul magam elé.

3. táblázat

A középkori erdélyi települések nagyságrendje a külföldi egyetemekre beiratkozott diákok száma szerint

<i>A település neve</i>	<i>Diákok száma</i>	<i>A lakosság száma a XV. és XVI. század fordulóján</i>	<i>A település jellege</i>
1	2	3	4
Szeben	285	5000–6000	város
Brassó	267	6000–8000	város
Kolozsvár	122	4500–5000	város
Várad	119	?	püspöki város
Segesvár	95	2500–3000	város
Temesvár	56	?	város
Medgyes	50	900–1000	város
Szászsebes	45	920–1150	város
Berethalom	44	1120–1200	mezőváros
Nagydisznód	42	900–1150	mezőváros
Torda	39	?	bánya- és mezőváros
Nagybánya	37	1400(?)	bánya- és mezőváros
Gyulafehérvár	39	1	püspöki város
Csanád	38	?	püspöki város

1	2	3	4
Nagyenyed	(35+2)	?	mezőváros
Szatmár	36	1700–2100	mezőváros-
Lippa	34	?	mezőváros
Szentágota	34	720–950	mezőváros
Dés	26	?	bányaváros
Kereszténysziget	25	750–950	(mezőváros?)
Szelindek	25	680–830	(mezőváros?)
Beszterce	(25?)	?	város
Muzsna	24	1120–1200	(mezőváros?)
Prázsmár	23	920–1150	mezőváros
Földvár	23	630–790	mezőváros
Kőhalom	16	600–750	mezőváros
Hermány	15	520–660	(mezőváros?)
Segesd	15	420–530	(mezőváros?)
Vidombák	14	520–660	(mezőváros?)
Régen	14	?	mezőváros
Alvinc	13	720–900	mezőváros
Erdőd	13	?	mezőváros
Karánsebes	11	?	mezőváros
Marosvásárhely	10	?	mezőváros
Bonchida	9	?	mezőváros
Ecel	9	560–700	
Érdengeleg	9	?	
Feketehalom	9	720–910	mezőváros
Alcina	9	320–400	mezőváros
Szászkézd	9	800–1000	mezőváros
Szászivánfalva	8	250–300	
Déva	8	?	mezőváros
Kisselyk	7	520–650	mezőváros
Máramarossziget	(7?)	?	mezőváros
Székelyhíd	7	?	mezőváros
Teke	7	?	mezőváros
Zilah	7	1320–1700	mezőváros
Homoróddaróc	6	250–320	
Baromlaka	6	370–470	
Nagykapus	6(4)	?	
Nagykároly	6	520–600	mezőváros
Riomfalva	6	690	
Újváros	6	500–620	
Szászsáros	6	400–450	
Veresmart	6	220–280	
Bogács	5	400–500	
Szalárd	5	?	mezőváros
Nagylak	5	7	mezőváros
Berekszó	5	?	
Szék	5	?	bánya- és mezőváros
Abrudbánya	5	?	bánya- és mezőváros
Szászváros	5	630–790	mezőváros

1	2	3	4
Tasnád	5	440–550	mezőváros
Hunyad	(4 + 1?)		mezőváros
Gyalu	4	?	mezőváros
Krassó	4	?	
Morgonda	4	240–300	
Prépostfalva	4	130–170	
Rudabánya	(4?)	150	bányaváros
Szerdahely	4	160–200	
Tövis	4	7	
Kisapold	4	150–180	
Nagyapold	1 + (3?)	280–350	
Diószeg	3	?	mezőváros
Haró	3	?	
Hégen	3	230–300	
Hídvég	3	?	
Jakabfalva	3	230–300	
Küküllővár	3	7	
Marosillye	3	?	mezőváros
Márpod	3	50–60	
Mezőtelegd	3	7	
Nagycsűr	3	310–390	
Nagysink	3	260–320	
Rozsnyó	(3?)	580–730	
Sellemberk	3	180–230	
Szalacs	3	?	mezőváros
Felvinc	3	7	mezőváros
Aldorf	2	?	
Barcaszentpéter	2	380–400	
Arad	2	?	mezőváros
Balázsfalva	2	?	
Belényes	2	?	mezőváros
Besenyő	2	?	
Botfalu	2	450–560	
Borosjenő	2	?	mezőváros
Boroskrakkó	2	?	
Borzás	2	?	
Csula	2	7	
Galambfalva	2	?	
Girolt	2	?	
Holdvilág	2	250–310	
Kiscsűr	2	170–210	
Kölesér	2	?	
Kusaly	2	250–310	mezőváros
Kutas	2	7	
Margita	2	7	mezőváros
Nadab	2	?	
Nyújtód	2	?	

1	2	3	4
Omlás	2	290–360	
Szászdálya	2	260–320	
Szászkerked	2	240–300	
Szászkeresztúr	2	80–100	
Szilágyszeg	2	250–300	
Tabiás	2	400–500	
Topa	2	?	
Várfalva	2	?	
Verend	2	?	
Vista	2	?	
Vizakna	2	?	mezőváros
Zsuk	2	?	

1–1 külföldön járt diák származott a következő településekből:

Alpestes, Alsórépa, Asszonyfalva, Bacon, Barót, Báránykút, Betlenfalva, Bihar, Botháza, Boldogváros, Bölön, Csahol, Cséffa, Dipsa, Dombos, Ekemező, Érkenéz, Érmihályfalva, Érsemlyén, Feketebátor, Felek, Felfalu, Fofeld, Fogaras, Fráta, Fugyivásárhely, Gyalakuta, Hadad, Harasztkerék, Harasztos, Harina, Hátszeg, Hétur, Hidalmás, Hódos, Holzmány, Homoród, Hóltövény, Kaca, Kara, Kecsed, Kelnek, Kerc, Kézdivásárhely, Kisdisznód, Kisdoba, Kissink, Kistorony, Koltó, Koppánd, Kozárvár, Körösbánya, Körösszeg, Kövi, Kraszna, Kürpöd, Lesses, Ludas, Lugos, Macsalaka, Magaré, Magyarsárd, Majtény, Mardos, Marosdécse, Marosnagylak, Mákó, Mártonhegye, Mártónfalva, Meggyesfalva, Mezőkölpény, Mezőpetri, Méra, Micske, Mindszent, Mirkvásár, Mócs, Nagyajta, Nagyludas, Nádas, Nádpatak, Náznánfalva, Néma, Ottomány, Ózd, Ökörítő, Palatka, Panit, Pankota, Parlag, Petenye, Pókafalva, Radvány, Rádó, Rákosd, Récse, Rosszcsűr, Rozsonda, Rüs, Sajónagyfalu, Septér, Séptely, Sövényesség, Süketfalva, Szalonta, Szamosfalva, Szaplonca, Szászbanyica, Szászbudak, Szászbuzd, Szászcánád, Szászlekence, Szászorbó, Szásztörpény, Százhalom, Szentmiklós, Székelyderzs, Székudvar, Szőkefalva, Sztána, Szucság, Tatárlaka, Uzon, Vargyas, Válaszút, Vámosgálfalva, Váradja, Veresmart, Vetés, Világos, Vormága, Zám.

Mielőtt a táblázatba foglalt adatok, számsorok kiértékelésére rátérnék, szükséges néhány szóban vázolnom az adatsorok összeállításával kapcsolatos tudnivalókat. Említettem, hogy a középkori demográfiai forrásanyag általában nagyon szegényes. A nagyobb városok, Szeben, Brassó, Kolozsvár esetében a XV. század végétől vannak adóösszeírások. Hasonló cél-

lal a szász székekhez-tartozó községekről is készült nyilvántartás a XV. és XVI. század fordulóján. Az erdélyi települések nagyobb része esetében azonban a lakosság számát csak nagyon hozzávetőleges becslések alapján, másodkézből vett információkkal, az okleveles anyag aprólékos, idő- és munkaigényes feldolgozásával lehet megállapítani⁷³. Gondot okoz viszont az, hogy az adójegyzékek csak az adózó egységként kezelt háztartások, illetve a családfők számát tüntetik fel, és abból kell a teljes lélekszámot kikövetkeztetni. A történeti demográfiai irodalomban viszont nagyon megoszlanak a vélemények arról, hogy a családfők, illetve háztartások számának hányszorosát kell számolnunk ahhoz, hogy megközelítően pontos lélekszámot nyerjünk. A szorzószám a 3,5–5 között mozog. Figyelembe véve a kelet-európai történetírás eredményeit, a 4-es és 5-ös szorzószámok mellett döntöttem⁷⁴. A szászvidéki települések adótábláin az adófizető *hospesek* mellett az elhagyott telkeket, az adófizetés alól mentesített személyeket (klerikusok, Özvegyek) is feltüntették. Minthogy ezek csonka háztartások voltak, számításaimat a hospesek száma alapján végeztem el.

Ha az így nyert demográfiai adatokat a településeknek a diáklétszám alapján összeállított nagyságrendijéhez viszonyítjuk, olyan összefüggések birtokába jutunk, amelyeket nemcsak a demográfiai kutatások, hanem a gazdaságtörténet is hasznosíthat.

A lélekszám és az egyetemi beiratkozások számának párhuzamba állításával a következő települési kategóriákat különíthetjük el:

I. csoport: ide tartoznak azok a városok, ahonnan 100-nál többen iratkoztak be és amelyek lakóinak száma meghaladta a 2000-et. Ilyen város összesen négy volt, úgymint Szeben, Brassó, Kolozsvár, Várad, de talán Segesvárt is ide sorolhatjuk 95 diákjával és 2500–3000 lakosával. Ezek voltak a középkori Erdély igazi nagyvárosai.

II. csoport: amelybe a 20–60 diákot küldő települések tartoztak, már sokkal változatosabb képet mutat. Az ide sorolt települések lakóinak száma a XV. és XVI. századok fordulóján 700–1200 között mozgott, és közöttük a királyi városok (Temesvár, Szászsebes, Medgyes) mellett túlsúlyban a nagy mezővárosok és bányavárosok voltak. Az utóbbiak később többnyire

a királyi városok közé emelkedtek. Érdemes megfigyelni, mennyire elmosódnak a határvonalak a városok alsó és a mezővárosok felső csoportjai között.

A III. csoportba az 5–20 diákot küldő településeket sorolhatjuk. Lélekszámuk – még tágabb értékek – 300 és 900 között mozgott, és többségüket a korabeli források oppidumként említik. E csoport 41 helysége közül 19 mezőváros, 2 pedig bányaváros volt. A többi település, ha jog szerint nem is volt mezőváros, a népesebb falvak közé kellett tartozzon, mert a 300–400-at kitevő lélekszám lakosságkoncentrációt jelentett, ami komoly gazdasági erőfeszítést tükröz. Ezek a települések alkották a mezővárosi fejlődés tartalékát⁷⁵.

A IV. csoportba a 3–4 beiratkozottal szereplő településeket soroltam. Ez a diákszám nagyon kicsi. A települések külön csoportba sorolását mégis az indokolta, hogy a 3–4 diák elindulása ugyanabból a helységből nem lehetett véletlen. Vagy a faluban birtokos nemes család rendelkezett kellő erőforrással fiai taníttatására, vagy jómodú szabadállapotú emberek voltak a lakói, illetve a plébánia jövedelme megengedhette a pap külföldi tanulmányait. Bármelyik lehetőség azt tükrözi, hogy az illető település a falvak átlagánál nagyobb gazdasági potenciállal rendelkezett. E csoport 22 településéből csak 8 volt a mezőváros, és igen nagyok az eltérések a lakosság számát tekintve is: az alsó határt az 50–60 lelket számoló Márpod, a felsőt pedig a 6–700 lakosú Rozsnyó képviselte.

Végezetül az utolsó csoportba tartoznak az 1–2 diákot küldő települések. Vizsgálatukról nyugodtan lemondhatunk, mert a másfél-két évszázad alatt kikerült 1–2 hallgató megjelenését nyugodtan tekinthetjük a véletlen művének s nem az illető település fejlettségi szintjéből fakadó jelenségnek. Ide összesen 172 település, a tanulmányozottaknak több mint fele tartozik.

Az elmondottak alapján úgy vélem, hogy a településeknek a beiratkozások száma szerinti csoportosítása, ha nem is minden esetben, de nagy vonalakban követi azok gazdasági és társadalmi szempontokra figyelő rangsorolását. A táblázatba foglalt adatok összevetése sok település eddig ismeretlen lélekszámának pontosabb becslésére ad lehetőséget. Így például adataink alapján kétségtelen, hogy a középkori Várad lakóinak száma legkevesebb 4–5000 lehetett, Temesvár az 1000-es nagyságrendű városok közé tartozott, Marosvásárhely népes-

sége pedig bizonyára meghaladja a 300 főt, de alatta maradt a 900-nak. (E tekintetben érdemes megjegyezni, hogy a XVI. század közepén az adóösszeírás alapján az utóbbi lakosságát 600 főre becsülik.)⁷⁶

Egy másik következtetés a mezővárosi fejlődésre vonatkozik. Adataink azt mutatják, hogy az öt és ennél több diákot küldő települések esetében megvoltak a gazdasági és társadalmi adottságok a mezővárosi fejlődéshez. Lélekszámuk egy-két kivétellel meghaladta a 400-at, és ezt a népességet a történeti demográfia a gazdaságilag fejlettebb Anglia esetében a városias jellegű települések alsó határának tekinti.⁷⁷

Visszatérve az egyetemjárás és városok kapcsolatának művelődéstörténeti értékeléséhez, megállapíthatjuk, hogy az egyetemjárásban a mezővárosok számottevően vettek részt. Jellemző és a mezővárosok társadalmi szerepének növekedését jelzi, hogy a XV. század utolsó évtizedeiben és a XVI. század elején a mezővárosi származású hallgatók száma gyorsabb ütemben növekedett, mint a városiaké, mi több: volt időszak – így 1491 és 1500 között –, amikor meg is haladta azt (6. grafikon).

Ezek után nem érdektelen közelebbről megvizsgálni, hogy a városi és mezővárosi társadalom milyen elemei, illetve rétegei vettek részt az egyetemjárásban.

A formálódó patriciátus és az egyetemjárás

Az egyetemjárásban élenjáró városok (Brassó, Szeben, Kolozsvár, Segesvár, Temesvár) kereskedő-kézműves polgárainak családi politikájában már a XIV. század második felétől kezdve fontos helyet kapott az intellektuális pályára lépő családtagok támogatása. Először a formálódó patriciátus körében tudatosult, hogy a tanult, általában egyházi, ritkábban világi értelmiségi munkakörben tevékenykedő és érvényesülő családtag nemcsak anyagilag tehermentesíti és támogatja rokonságát, hanem hasznos szövetségest is jelenthet a család társadalmi, politikai súlyának növeléséhez.

Az egyetemetjárt városi polgárok egyik korai és jellegzetes képviselője a kolozsvári származású Bulkischer Jakab volt.⁷⁸ Egyetemi tanulmányait az oklevelekben mindig feltüntetett *artium magister* címe bizonyítja. Személyét a szakirodalom a bécsi egyetemre 1392-ben beiratkozott Jacobus de Septemcastris-szal azonosítja, aki 1397-ben végezte be tanulmányait. Bulkischer 1405-ben tűnt fel Kolozsváron a városi poli-

tikában tanácstagként. Mint a nagykereskedő vagyonos polgárság képviselője lépett fel Műn Miklós városbíró és társai oldalán, a városvezetést korábban kisajátító földbirtokos-katona nemzetségeket vezető Stark-Székely csoporttal szemben. Tanultságának köszönhető tekintélyét, és azt is, hogy a város kiváltságait biztosító és szabályozó oklevelek kiadásánál mint a város követe lehetett jelen a királyi udvarban. Bulkischer mindennapi tevékenységében tapasztalhatta azt az előnyt, amelyet felkészültsége polgártársai között biztosított számára. Fiát is taníttatta: Bulkischer János 1428-ban iratkozott be a bécsi egyetemre. Életéről, pályafutásáról hiányoznak a pontosabb információk, de feltételezik, hogy a bábolnai felkelés egyik vezetője, akit az oklevelek *Johannes filius magistri Jacobi de Cluswar* néven említenek, vele azonos személy. Jóllehet az azonosítás az apa és a fiú nevének hasonlósága ellenére sem eléggé meggyőző, elképzelhető, hogy a kolozsvári felkelést vezető János deák éppen egyetemi tanulmányai során ismerkedett meg a huszitizmussal és vált a felkelés eszmei irányítójává. (A felkelés forrásai azonban János deák ilyen természetű tevékenységéről hallgatnak.)⁷⁹

A. tanult polgársarjak fontos szerepét a család társadalmi emelkedésében szépen mutatja a segesvári Polnerek története. Az egyetemi anyakönyvekben több Polner nevű hallgató, előfordul, de a család származásáról, társadalmi helyzetéről a XV. század második feléig mit sem tudunk. Akkor viszont már Segesvár legtekintélyesebb polgárai Sorában foglalnak helyet. Befolyásukat, tekintélyük megszilárdítását a tanult értelmiségiek hathatósan támogatták. Először két testvér, Márk és Mihály tűnt fel a városi politikában. Márk egyetemen tanult, kánonjogi doktor lett. Tanulmányai végeztével segesdi plébános és ezt a szülőföldjén lévő javadalmat haláláig megtartotta, jóllehet közben rendre pécsi kanonok, pesti főesperes és váci kanonok is lett. Mátyás király kegyeltjeként hathatósan támogatta testvére pályáját. Mihály előbb tanácstag lett, majd 1497-ben bekövetkezett haláláig többször is volt segesvári bíró. Jól nősült, felesége Geneloia, Proll Miklós tekintélyes szebeni polgár, kamaraispán rokonságához tartozott. Testvére példájára fiait, Gábort és Jánost értelmiségi pályára irányította. Gábor, úgy tűnik, domonkos szerzetesként lett Bosznia püspöke, testvére, János viszont párizsi és bolognai tanulmányok után vá-

radi kanonok lett, és a királyné titkáráként nyerte jutalmul a nyitrai püspökséget. Ők ketten ugyanúgy támogatták otthonmaradt testvérük, Antal polgári pályafutását, mint egykor nagybátyjuk az atyjukét.⁸⁰

A Polnerek tehát az egyházi pályán befutott értelmiségi rokonok támogatásával emelték családjuk tekintélyét. Minőségi változást jelentett a polgári származású értelmiségiek társadalmi helyzetében az, amikor tudásukat kezdék – a már említett Bulkischer Jakabhoz hasonlatosan – a városi élet keretei között világi pályákon gyümölcsöztetni, kereskedelmi és pénzügyletekkel foglalkoztak és részt vettek a városi politika irányításában. Az erdélyi városok társadalmára a politikájukat irányító patrícius családok kialakulására, demográfiai viszonyaira, rokoni kapcsolataira vonatkozó ismereteink – sajnos – nagyon gyérek. Ezért az egyetemet járt városiak személyének pontos azonosítása az esetek többségében legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik. Brassó esetében azonban a viszonylag gazdag kiadott forrásanyag mellett a társadalmával foglalkozó néhány tanulmány is rendelkezésemre állott, és így e város példáján kíséreltem meg kézzelfoghatóbban bizonyítani a tanult polgárok térnyerését a közélet irányításában.

Brassóban a XV. század első negyedében tűnt fel az első egyetemetjárt tanácsstag: Johannes Crispus 1416-ban a bécsi egyetemen kezdte tanulmányait, s 1414-ben már mint villicus szolgálta városát és ment követségbe Havasalföld vajdájához, Danhoz.⁸¹ A század közepétől azután megsokasodtak a tanult emberek a város irányítói között. 1462-ben tanácsstag bizonyos *Petrus Greb filius quondam Anthonii Sander*, akinek apja is bíróságviselt ember volt, ő maga pedig 1450-től a bécsi egyetem hallgatója.⁸² Hat évvel később ugyanott kezdte tanulmányait Laurentius Wisbeck, aki 1467-ben Laurentius Perczswthew néven már mint Brassó bírója szerepelt.⁸³ 1488-tól fogva tanácsstag egy másik bécsi diák, Johannes Krausz, egy előkelő brassói nemzetség leszármazottja.⁸⁴ Kortársa és több éven át tanácsbeli társa is volt bizonyos *Anthonius baccalaurus*⁸⁵, akinek családjáról, származásáról és a címzése után feltételezett egyetemi tanulmányairól semmi közelebbit nem tudunk.

1479-ben írták be a bécsi egyetem anyakönyvébe Johannes Schirmert. Tekintélyes brassói polgár volt hasonló nevű apja

is, akit polgártársai 1439-től 1471-ig összesen 12 alkalommal választottak meg bírónak.⁸⁶ Ő maga nem tanult egyetemen, de fiát már oda irányította. A fiatal Schirmer az egyetemen szerzett ismereteit és ismeretségeit itthon jól kamatoztatta, mert előbb esküdtpolgár, majd villicus, később bíró és töröcsvári várnagy lett. 1507-ben II. Ulászló király (1490–1516) címereslevéllel jutalmazta meg.⁸⁷ A Schirmeréhez hasonlóan látványosan emelkedett az ugyancsak Bécsben nevelkedett Vincencius Tartler (más néven Schneider vagy Sartor) életútja.⁸⁸ Burger Hanis, aki 1478-ban a bécsi egyetemen tanult, 1506-ban tanácstag volt, Stephanus Blasii pedig 1501-ben kezdte egyetemi tanulmányait, és azzal a Blose Stephan nevű tanácstaggal lehetett azonos személy, akinek nevével 1513-ban találkozunk.⁸⁹

A bemutatott néhány polgári-értelmiségi életpálya igazolja, hogy a XV. század második felében a városi élet irányítói tanult, mi több: gyakran egyetemet végzett polgárok voltak. Ami nem is meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy csak 1450–1520 között 171 brassói iratkozott egyetemre, és közöttük a város legvagyonosabb családjainak fiai is szép számban szerepeltek. Érdemes összevetni a leggazdagabb brassói tisztségviselők és az egyetemre beiratkozottak névsorát. Kitűnik, hogy a két legtehetősebb család, a Schirmerek és Clompok közül a század utolsó harmadában hatan mentek egyetemre tanulni⁹⁰, de az őket követő Kernel, Roth, Turk, Rotschin, Schunkenbung családok is képviseltették 1–2 családtaggal magukat az egyetemjárat soraiban. Ebből arra következtethetünk, hogy a formálódó brassói patriciátus képviselői a XV. század közepétől kezdve tudatosan küldték fiaikat egyetemre, irányították értelmiségi pályára. Ezek azonban nem törekedtek egyetemi fokozatok megszerzésére, hanem egy-két éves tanulmányok után rendszerint a vizsgák letétele nélkül tértek haza és éltek a kereskedő, ritkábban kézműves polgárok hagyományos életét. Ennek ismeretében megkockáztatható a feltevés, hogy az egyetemjárás célja számukra a kereskedelmi, üzleti életben is hasznosítható alapismeretek elsajátításán túl a világlátás, a tapasztalatgyűjtés, a később gyümölcsöztethető személyes üzleti kapcsolatok kialakítása lehetett. Ez az elgondolás a szakirodalomban nem ismeretlen, de – lévén nagyon nehezen kimutatható szubjektív tényező – nemigen igazolható a források alapján. Az egyetemet végzett patricius leszármazottak életpályái-

nak pontosabb ismerete alapján lehetne csak eldönteni, hogy általános gyakorlattal vagy egyszerűen a sajátos forrásviszonyok diktálta látszatjelenséggel állunk szemben.

Mindenesetre: az igazság az, hogy hasonló elgondolást sugalló példák más városok esetében is maradtak fenn. Így például a temesvári származású Bodó familia tagjainak életútja, családi összeköttetései is arra mutatnak, hogy létezett egy olyan feltörekvő polgári réteg, amely tanultságát üzleti tevékenységében kívánta és tudta gyümölcsöztetni. Ennek a családnak a XV. század utolsó harmadában egyszerre két tagja is feltűnik az egyetemjártak sorában. Bodó Domokos életútját homály fedi⁹¹, az 1472-ben beiratkozott Bodó Mihály pályafutása viszont annál látványosabb és tanulságosabb: hazatérte után a Zápolya család szolgálatába állott, provizorukként tevékenykedett, de közben saját üzleteit sem hanyagolta el. Pesten házakat, mészárszéket vásárolt, borral kereskedett, igazi vállalkozó lett belőle, és halálakor tekintélyes örökség várt utódaira. Rokonai is polgárok voltak: a szegedi Szilágyiak és a váradi Tatárok közéjük tartoztak.⁹² Érdekes, hogy ez utóbbi család egyik leszármazottja a Krakkóban tanult Tatár Miklós viszont a hagyományos utat választotta, egyházi értelmiségi pályára lépett, szolnoki főesperes, váradi kanonok lett belőle.⁹³

Az elmondottak után igazoltnak látszik, hogy a patricius családokban az egyetemjárás a XV. században már fontos tényező volt. Kérdés viszont, hogy számszerűen e réteg tagjai milyen súllyal szerepeltek az akadémiták soraiban. Pontos számokat – a már említett azonosítási nehézségek miatt – nehéz adni, de arányuk a városi eredetű egyetemjártak 25–30%-át semmi esetre sem haladta meg.

A városi társadalom középrétege és az egyetemjárás

Amíg az egyetemjárás az előkelő városiak számára mindekelőtt gazdasági hatalmuk és társadalmi tekintélyük megszilárdítását és továbbépítését szolgálta, a középrétegek fiai számára az érvényesülés, a társadalmi előrehaladás gyakran egyetlen útját jelentette. E téren nincs különbség a városok és mezővárosok lakói között. Az bizonyos, hogy a kézműves polgárok fiai tanultak a legnagyobb számban az egyetemeken, és az 1916 városi és mezővárosi beiratkozott nagyobb része közéjük tartozott. Jelzi, hogy a XV. században már ezeknek a csa-

ládoknak az elgondolásaiban, terveiben is egyre gyakrabban merülhetett fel a továbbtanulás gondolata. Sajnos az anyakönyvezési szokások említett különbözőségei miatt (Krakkóban csak elvétve tüntették fel az apa foglalkozását) lehetetlen pontos képet adni az iparosfiak számarányáról. Ha a patrícius családok esetében is megállapíthattuk, hogy a családtörténeti kutatások alig nyújtanak használható felvilágosításokat, ez hangsúlyozottan érvényes az iparos, középrétegbeli városi családok esetében. Mégis hivatkozhatunk egy-két példára. Máté schönbergi plébános például, aki mezővárosi születésű (kőhalmi származású) akadémista volt, 1502-ben kelt végrendeletében egyidőben három unokaöccse továbbtanulásáról emlékezett meg.⁹⁴ Nemcsak szavakkal ösztönözte őket tanulmányaik folytatására, hanem anyagilag is támogatta mindhármukat. Istvánnak és Andrásnak 28 forintot rendelt, lelkükre kötve, hogy tanulmányaikra és ne haszontalan hiábavalóságokra fordítsák. A két fiatalember ez idő tájt iratkozott be a krakkói egyetemre: Tamás fia István és Márton fia András 1501-ben lettek az egyetem hallgatói.⁹⁵ Rajtuk kívül egy harmadik nevet, bizonyos János fia Mártont is említ a testamentum. Ő 20 forintot kapott, szintén azzal a kikötéssel, hogy fordítsa egyetemi tanulmányaira. Az ösztönzés – úgy látszik – ez esetben sem volt hiábavaló, mert 1514-ben ő is a krakkói egyetem hallgatója lett (legalábbis feltételezhető, hogy a beiratkozott Martinus Johannis de Milemborc mögött az ő személye rejtőzik).⁹⁶

A végrendelet két szempontból tanulságos: egyfelől kitűnik belőle, hogy a szász mezővárosok lakói között volt család, amelynek egyetlen nemzedéke három fiatal egyetemi tanulmányait vállalta magára, másfelől pedig utal arra, hogy e fiatalok számára elsősorban az egyházi pálya jöhetett számításba. A végrendelet írója ugyanis arra utasította annak végrehajtóit, hogy a három fiatal még egy casulát, egy kelyhet is kapjon, melyeket ha majd papok lesznek, használjanak. Valóban a mezővárosi származású akadémisták nagyobb része plébánusként élte le életét, és a királyi kancelláriában tevékenykedő enyedi Szász Jánoséhoz hasonló világi pálya az ő esetükben ritkának számított. Arról pedig egyetlen példa sem szól, hogy az egyetemet végzett iparosfi apja mesterségének folytatására adta volna fejét, vagy az üzleti életben kamatoztatta volna ismereteit.

Feltevődik a kérdés, hogy voltak-e olyan mesterségek – és ha igen, melyek voltak azok –, amelyeknek művelői szívesebben küldték fiaikat egyetemre és megengedhették maguknak az ezzel járó kiadásokat. A kérdés jobb megközelítése érdekében állítottam össze az alábbi kimutatást, amely az iparos származású beiratkozottak iparágakkénti megoszlását mutatja be.

4. táblázat

Városi és mezővárosi hallgatók szüleinek iparágak szerinti megoszlása

<i>I. Vas- és fémipar</i>		<i>IV. Élelmiszeripar</i>	
Kovács	25	Mészáros	15
Lakatos	2	Hentes	2
Szegkovács	1	Molnár	7
Késműves	1	Pék	9
Kardcsiszár	1	Olajkereskedő	1
Íjkészítő	11	Serfőző	1
Pajzskészítő	1		
Harangöntő	2		
Ötvös	16		
Pénzverő	8		
	68		35
<i>II. Faipar</i>		<i>V. Építőipar</i>	
Asztalos	11	Téglavető	1
Bognár	6	Cserepes	1
Esztergályos	2	Kőfaragó	7
Kádár	13	Kőműves	3
	32		12
<i>III. Textil- és bőripar</i>		<i>VI. Egyéb</i>	
Takács		Borbély	6
Posztómetező	1	Szappanos	1
Szabó	45	Fazekas	4
Erszénygyártó	3	Képipró	4
Kötélverő	3		
Süveges	9		
Tímár	7		
Szűcs	17		
Varga	33		
Nyerges	2		
			15
		Összesen	306

A táblázat adatai első látásra azt a következtetést sugallják, hogy az egyetemjárás a vas- és fémiparban, illetve a szövő- és bőriparban tevékenykedők köreiből volt a legkedveltebb. A valóság azonban nem volt ilyen egyértelmű. Az említett iparágak ugyanis általában a legelterjedtebbek voltak a középkori Erdélyben, s így inkább azt mondhatjuk, hogy az egyetemjárás statisztika a különböző iparágak művelőinek számbeli megoszlását tükrözi.⁹⁷ Van azért néhány tényező, amelyre fel kell figyelni. Az ötvösfiak viszonylag nagyobb száma az iparágban dolgozók jobb anyagi helyzetét juttatja kifejezésre. Ezek a fiatalok az egyetemi beiratkozás alkalmával mindig megfizették az előírt összeget, közöttük egyetlen szegény (pauper), a beiratkozási díj alól felmentett diák sem szerepel. Az pedig, hogy a pénzverőműhelyekben dolgozók (akik lényegében ugyancsak ötvösök voltak) közül is többen taníttatták gyermekeiket, azzal magyarázható, hogy – amint a továbbiakban közelebbről is látni fogjuk – a XV. században a bánya- és pénzügyminisztérium volt az a világi intézmény, amely a legtöbb tanult ember munkáját hasznosította.

Az élelmiszeriparban működő iparosok fiainak viszonylag kis száma az akadémiták soraiban, erdélyi sajátosság kifejezője: nálunk a társadalmi munkamegosztás elmaradottabb volt, mint Nyugat- és Közép-Európa országaiban, a mezőgazdasági és kézműves tevékenység nem különült el oly mértékben, hogy igényelhetné volna a fejlettebb élelmiszeripar jelenlétét városainkban.

Végezetül a XV. században új jelenségnek számított az iparosfiak mellett az értelmiségi munkakörben dolgozó városiakok gyermekeinek feltűnése az egyetemek hallgatói között. Összesen 11 ilyen esetet ismerünk: hat esetben az apa a deák – litteratus – nevet viselte, öt diáknak írnok – scriptor –, kettőnek orvos, hatnak jegyző, kettőnek pedig iskolamester volt az apja. E számok a világi értelmiségi elem önállósulására és térnyerésére utalnak városaink életében.

Az erdélyi akadémiták nagyobb része tehát városi és mezővárosi származású volt. E tekintetben a középkori műveltség és iskolázás fejlődésének távlatai biztatóak voltak. Egy olyan társadalmi osztály fiainak kezében volt kultúránk sorsa, amely kedvező körülmények között az egész társadalom fejlődésének letéteményese lehetett volna. Az 1520-at követő

időszakban azonban az erdélyi városok polgársága fokozatosan súlyát veszítette és háttérbe szorult. Ehhez, a fejlődés távlatait jelezve, csak annyit tennék hozzá, hogy a XVI. század második felében és a XVII. században – előzetes felméréseink szerint – lényegesen csökkent a városi és mezővárosi elemek száma az egyetemjártak soraiban: míg 1520 előtt – mint láttuk – a beiratkozottak 48,2%-a volt városi, 28,5%-a mezővárosi származású és csupán 15,3%-a jött a falvakból, 1520 és 1700 között a városi származásúak aránya 46%-ra, a mezővárosiaké 15,4%-ra csökkent, miközben a faluról érkező egyetemi hallgatók már az összes beiratkozottak 38,5%-át tették ki.

A nemesség és parasztság egyetemjárása

Kezdetben az egyetemjárás az uralkodó osztály tagjainak, a legelőkelőbb nemzetségek leszármazottainak volt a kiváltsága. Ez a megállapítás olyan időszakra érvényes, amikor egyetemet csak a távoli Párizsban vagy Itália városaiban lehetett végezni. Ezekhez a tanulmányokhoz ugyanis olyan biztos és kiapadhatatlan anyagi erőforrásokra volt szükség, amelyet a polgárság tagjai még nem tudtak biztosítani. Ennek ellenére az előkelő családokban (s értem ezen a bárói rend tagjait⁹⁸) az egyetemjárás véletlenszerű, esetleges jelenség maradt. Jellemző, hogy vizsgálataink során egyetlen példa sem adódott arra, hogy egy-egy ilyen családból több nemzedéken át, egymást követően, folyamatosan mentek volna külföldre tanulni fiatalok. Pongrácz György erdélyi vajda fia László csakúgy egyedül állt egyetemi tanulmányaival családjában, mint Sztrigyi Péter alvajda fia László vagy a nagyhatalmú Monoszlói Csupor család Demeter és a Kusalyi Jakesok Dénes nevű leszármazottja.⁹⁹ Igaz viszont – és az egyetemjárás fejlődése szempontjából fontos tényező volt –, hogy az előkelő származású értelmiségiek a távolabbi egyetemekre is eljuthattak, hazatértük után pedig rendszerint olyan magas egyházi hivatalok viselői lettek, amelyek birtokában egyengetni tudták a szerényebb sorú tehetségesebb tanulni vágyók útját, illetve növelték, akarva-akaratlan, a tanult emberek iránti igényeket.

A XV. századi magyar arisztokrácia mobilitásának tanulmányozása azt a számunkra sokatmondó eredményt hozta, hogy „a főúri családok általában csak akkor adták fiaikat egyházi (tehát értelmiségi – szerző megj.) pályára, ha megfelelő

számú fiú volt a családban, azaz ha a kihalás veszélye nem fenyegetett... a fiatal főúrnak a kormányzás és hadvezetés művészetét kellett megtanulnia, ezt otthon vagy egy másik főúr udvarában jobban elsajátíthatta, mint az egyetemen. Ha tekintetbe vesszük, hogy milyen fiatalon kezdték pályájukat, akkor ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy egyetemi tanulmányokra idejükből sem nagyon futotta.”¹⁰⁰ Így érthető, hogy miért volt olyan kevés főnemesi leszármazott a beiratkozottak sorában.

Míg a főúri, arisztokrata körökben a demográfiai és politikai tényezők az egyetemjárást negatív irányban befolyásolták, és annak esetleges jellegét adták, a köznemesek értelmiségi pályaválasztásában a gazdasági és társadalmi viszonyok kedvezően hatottak. A kutatások már korábban jelezték, hogy a XV. század második felében kibontakozó árforradalom következtében a kelet-európai nemesség válságba jutott. A gazdaságtörténészek ezt azzal magyarázzák, hogy a század közepe tájától kezdve a gabonaárak folyamatosan csökkentek, miközben a munkabérek és az iparcikkek árai emelkedni kezdtek. Az alacsony gabonaárak és magas munkabérek, az iparcikkek drágulása a bérmunkásoknak, kézműveseknek kedvezett, miközben a földtulajdonosok – s ide kell sorolni a nemeseket is – életkörülményei rosszabbodtak.¹⁰¹ Különösen az egyre szorongatóbb pénzhiány nehezítette a közép- és kismemesi rétegek életét. A nemesség nagyobb része birtokai jövedelméből gyakran csak a társadalmi helyzetéhez szükséges létminimumot biztosíthatta, de annál többre már nemigen futotta. És ha a kis- vagy középnemest becsvágya mégis ennél többre sarkallta, kölcsönöket kényszerült felvenni vagy birtokainak egy részét adta el. Nem készült e kérdésről még alaposabb tanulmány, de a forrásanyag felületes számbavételével is kitűnik, hogy a XV. század második felében gyakoribbá vált Erdélyben is a nemesi birtokok, birtokrészek, jobbágytelkek elzalogosítása. A nemesség számottevőbb részének a figyelme ekkor fordult az értelmiségi pályák felé.

A XV. század első felében ugyanis még inkább a becsvágy fűtötte a kis- és középnemesség tagjait, amikor elhatározták fiaik taníttatását. Így a felemelkedésben lévő, Treutel rokon Lépes familia esetében is minden jel arra mutat, hogy a három egyetemvégzett leszármazott a család előrehaladását

szolgált. Lépes György alakja, a bábolnai felkelés kirobbanásában és leverésében játszott gyászos szerepe – amelyet aligha szépít meg a törökök elleni harcban bekövetkezett halála – közzismert. Ő a legtöbbet valósított meg abból, amiről osztályos társai álmodozhattak: az erdélyi püspöki méltóságba emelkedett, az ország ügyeit igazgató bárói csoport tagja lett.¹⁰² Fiatalabb rokonai, Lépes Miklós és László feltehetően az ő példáját követve iratkoztak be a bécsi egyetemre. László pályafutását nem ismerjük, Miklós pedig mint gyulafehérvári főesperes és kanonok végezte jogi tanulmányait.¹⁰³ Ez a három tanult családtag értelmiségiként állt helyt és szolgált a családjá becsvágyát. György püspök testvére, Lóránd viszont a királyi udvarban keresett boldogulást, és mint erdélyi alvajda és gubernátor emelkedett a bárók közé. Az egyházi pályát választott értelmiségi és a hagyományos világi-nemesi életformát vállaló családtagok pályája érdekes módon kéz a kézben, szoros egymásrautaltságban ívelt felfelé a Lépes család esetében.¹⁰⁴

Míg a Lépesek esetében a leszármazottak egyetemre iratkozása a már megteremtett társadalmi rang, a vagyoni gyarapítását célozta, a kalotaszegi Méráról származó köznemes Mérai Barnabás és Tamás értelmiségi pályafutása családjuk felemelkedését szolgálta.¹⁰⁵ Hasonló megfontolás vezethette különben a Szatmár megyei birtokos Vetési Albertet is, aki egyetemi tanulmányainak köszönhetően lett Mátyás diplomatája és az ország befolyásos főura.¹⁰⁶

Jóllehet sorolhatnák még példákat arra, hogy nemcsak a pusztán létfenntartás, a megszokott nemesi életforma megőrzése, hanem a továbbhaladás, a tudásvágy is sarkallta a nemesek fiait, jellemzőbbnek e korban inkább az elszegényedő kisbirtokos nemesség képviselőinek felzárkózását tartom. Ennek egyik sokatmondó példája a humanista Haczaki Márton életútja: értelmiségi pályaválasztását az elszegényedéstől való menekülés befolyásolta.¹⁰⁷ De ismerünk más hasonló eseteket is; igaz, a Haczakiéhoz mérhető önmegvalósítás nyoma nélkül. 1467-ben iratkozott be a krakkói egyetemre a Kolozs megyei Frátáról származó Szentés György fia Máté. Életéről, tevékenységéről oklevelek, könyvek nem emlékeznek meg, de az kétségtelen, hogy a föld, a birtok akkor már kezdett kicsúszni a család kezéből: 1469-ben amiatt tiltakoztak, hogy

botházi birtokaikat a király – állításuk szerint – jogtalanul eladományozta másnak.¹⁰⁸ Lehetséges, hogy politikai tevékenységük idézte fel a család előtt az elszegényedés rémét. Tudjuk ugyanis, hogy a Mátyás ellenes erdélyi felkelés megtorlása-kor sok hűtlenné lett nemest fosztottak meg birtokától. A Torda megyében élt Koppándiak esetében viszont az elszegényedésnek annál nyilvánvalóbb jeleivel találkoztunk: amikor Koppándi Péter fia Márton 1516-ban a krakkói egyetemre beiratkozott, családja már jó néhány birtokrészét, jobbágytelkét elzálogosította: 1488-ban koppándi, 1508-ban pedig járai részeit kényszerültek volt zálogba vetni.¹⁰⁹

Nagyjából a köznemesekhez hasonló volt a szászvidéki geréb családok helyzete. A XV. században náluk is a család tekintélyét emelte a tanulás, az egyetemjárt családtag. Jóllehet a geréb családok általában kevésbé szenvedték meg a köznemeseket sújtó árforradalom hatását, mivel gazdasági érdekeltségeik, életük a polgárságéval szorosabban fonódott össze, azért őket sem kerülte el egészen az elszegényedés réme. Így aztán a Gref/Comes előnevű diákok többsége is a XVI. század első két évtizedében iratkozott be a külföldi egyetemekre, jelezve e társadalmi réteg fokozódó érdeklődését az értelmiségi pályák iránt.¹¹⁰

A polgári és nemesi rend tagjain kívül, ha kevesebben is, de jelen lehettek az egyetemjárt értelmiségiek sorában a szabadparaszti társadalom, sőt talán a jobbágyság leszármazottai (gondoljunk a jobbágyszármazású esztergomi érsek Bakócz Tamás esetére) is. A szász és székely székek szabadparaszti társadalmi kedvezőbb körülmények közt kapcsolódhatott be az egyetemjárás gyakorlatába: viszonylagos jogi és gazdasági függetlensége segítette elő fiaik szabad pályaválasztását. De ez a szabadság önmagában csak az egyik olyan lehetőséget biztosította, amely mellett sok más gazdasági és társadalmi tényező határozta meg, hogy birtokosai éltek-e vele vagy sem a tanulás, az értelmiségi pályaválasztás érdekében. Elég arra a kiáltó ellentmondásra hivatkoznom, amely a szász és székely falusiak egyetemjárásában megmutatkozik (3. térkép). A szászvidék fejlettebb gazdasági és társadalmi viszonyai és nem önmagában a szabadparaszti státus volt az, amely meghatározta lakóinak nagyobb fokú érdeklődését és vonzódását az értelmiségi munkakörök irányában. A székely székek

élete pedig – egyetemjárási statisztikánk legalábbis azt sugallja – olyannyira szegény és elesett lehetett, hogy abban a tudás, a tanulás társadalmi szerepe nem érvényesülhetett, hanem a katonáskodás (amelynek szerepe a török veszély növekedésével növekedett) és a nagyurak szolgálata maradt továbbra is az emelkedés útja. Valamelyes kivételt azok a székely székek jelentettek, amelyeknek – mint Aranyos-, Maros- és Sepsiszeknek – földrajzi helyzetüknél fogva a szomszédos fejlettebb területekkel való kapcsolatuk révén sikerült bekapcsolódniuk az árucsereforgalomba, és így a fejlődés magasabb szintjére léphettek.

A másik jelenség, amelyre az egyetemjárás tanulmányozása figyelmeztet: a királyi és egyházi, illetve magánföldesúri birtokban lévő falvak közötti különbségekre vonatkozik. Jóllehet nagyon nehéz a fennmaradt forrásanyag alapján pontosan elkülöníteni a különböző társadalmi kategóriákhoz tartozó falusi származású diákokat egymástól, az kétségtelen, hogy a királyi tulajdonban lévő falvak (s lényegében ezek közé tartoztak a székely és szász települések is), valamint a püspöki vagy más egyházi intézményekhez tartozó települések lakói nagyobb számban keresték fel az egyetemeket, mint a magánföldesúri birtokon élő szabadparasztnak vagy jobbágyok fiai.

Hadd húzzam alá az eddig elmondottakat egy igen szemléletes számsor bemutatásával. A középkori egyetemekre beiratkozók, amikor neveiket az egyetem anyakönyvébe beíratták és a diáktársadalom tagjaivá váltak, megszabott beiratkozási díjat fizettek. A díj összege a beiratkozók társadalmi és hivatali rangjától függően változott, a legszegényebbek pedig – modern kifejezéssel élve – tandíjmentességet élveztek. A beiratkozási díjak tehát a diákok anyagi helyzetét fejezték ki; így lehetővé válik, hogy társadalmi megoszlásuk fentebb vázolt képét a beiratkozási díjakkal hitelesítsük.

Bécsben 1413 előtt a közepes anyagi helyzetű diákok 2 garas átlagdíjat, a jobb módúak pedig 3–4 garast vagy még annál is többet fizettek. 1413 második félévétől kezdve azonban felemelték a díjakat, és attól kezdve általában 4 garast, egyesek pedig, amint azt a statútumok pontosan előírták, jövedelmeikhez mérten fizettek többet (így például a püspökök és hercegek 3 forintot, prépostok és grófok 2 forintot, kánok és nemesek 1/2 pfeninget).¹¹¹ Ehhez hasonlóak lehettek

a krakkói árszabások is, ahol a beiratkozottak döntő többsége a 4 garas alapdíjat fizette. A bécsi és krakkói egyetem erdélyi hallgatói ennek alapján a következőképpen csoportosíthatók:

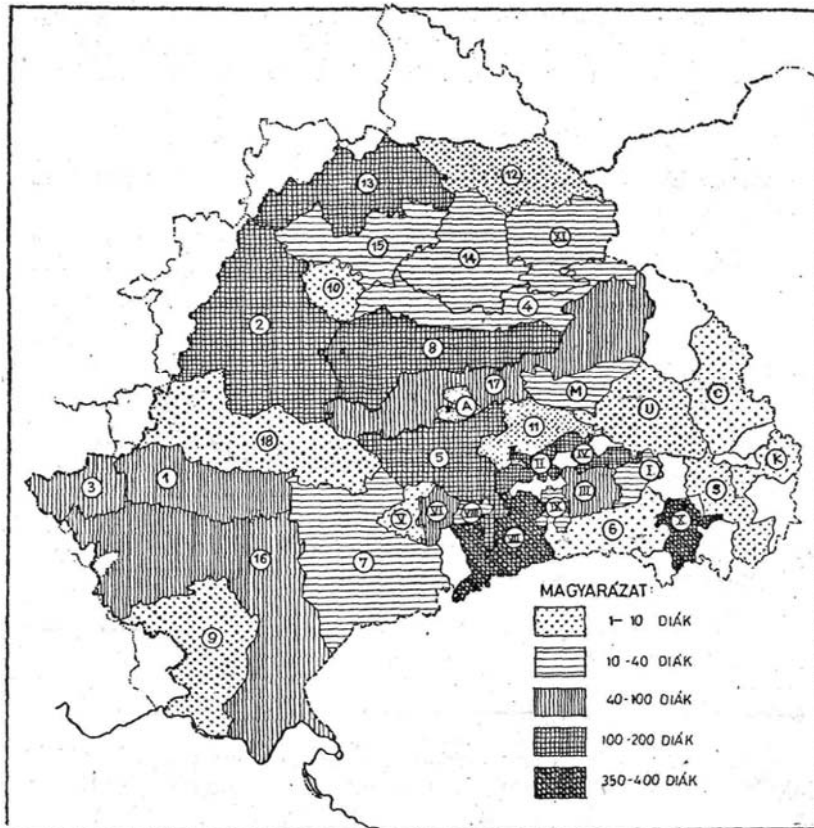
5. táblázat

A bécsi és krakkói egyetemre beiratkozott diákok megoszlása a beiratkozási díjak alapján

		Bécs		Krakkó	
		Diákszám	%	Diákszám	%
I.	Szegények (felmentettek és 1413 után 4 gr alatt fizetők)	356	22,4	257	31,8
II.	Átlag (1413-ig 2 gr-t, utána 4 gr-t fizetők)	955	60,2	407	50,4
III.	Jómódúak, gazdagok (1413-ig 2 gr, azután 4 gr felett fizettek)	125	7,9	48	5,9
IV.	A beiratkozási díj ismeretlen	150	9,5	95	11,8

A táblázat adatai megerősítik mindazt, amit az erdélyi diákok társadalmi összetételéről korábban megállapítottunk. Az egyetemjártak nemcsak az értelmiségieknek a társadalmi hierarchiában középen kijelölt helye, hanem származásuk révén is döntő többségükben a társadalom középrétegéhez tartoztak.

Az egyetemjárás társadalmi háttérét ismerve most már nem meglepőek azok a nagy aránytalanságok, amelyek Erdély különböző vidékei között az egyetemjárás terén fennállottak (2. és 3. térkép). Egyetemjárási statisztikánk jelzi azokat a nagy fejlődésbeli különbségeket, amelyek Erdély különböző tájegységeit jellemezték a középkorban. A jelenség magyarázata azonban a gazdaságtörténeti kutatások feladata, és túllépi tanulmányunk kereteit.

2. térkép. Az erdélyi diákok területi megoszlása

1. Arad vm	11 Küküllő vm	I Kőhalom sz	XI Beszterce vidéke
2 Bihar vm	12 Máramaros vm	II Medgyes-Nagyselyk sz	A Aranyos sz
3 Csanád vm	13 Szatmár vm	III Nagysink sz	C Csík sz
4 Doboka vm	14 Belső-Szolnok vm	IV Segesvár sz	K Kézdi sz
5 Fehér vm	15 Közép-Szolnok vm	V Szászváros sz	M Maros sz
6 Fogaras vidéke	16 Temes vm	VI Szászsebes sz	S Sepsí sz
7 Hunyad vm	17 Torda vm	VII Szeben sz	U Udvarhely sz
8 Kolozs vm	18 Zaránd vm	VIII Szerdahely sz	
9 Krassó vm		IX Újegyház sz	
10 Kraszna vm		X Brassó vidéke	

3. AZ ERDÉLYI DIÁKOK ÉLETE ÉS TEVÉKENYSÉGE A KÖZÉPKORI EGYETEMEKEN

Az egyetemjárás a középkori erdélyi értelmiségiek számára életük nagy és sok esetben egyetlen igazi kalandját jelentette. Az útikészülődés, az utazás, az idegen tájak látványa, a fejlettebb közép-, nyugat- és délnyugat-európai világgal való ismerkedés, az egyetemi évek alatt kialakított új kapcsolatok és magatartásformák mind-mind maradandó nyomokat hagytak életükben, gondolkodásukban, meghatározták későbbi pályafutásukat és tevékenységüket. A fennmaradt forrásanyag ugyan csak kevés adatot nyújt ennek igazolására, de ezt a hiányosságot részben pótolni tudjuk az általános egyetemtörténeti irodalom és a külföldi információk segítségével.

Utazás az egyetemekre

Az egyetemjárás „nagy kalandja” az utazással kezdődött. Már utaltam arra, mennyi veszély leselkedett a középkori utazókra, amelyekkel az egyetemre igyekvő fiataloknak is szembe kellett nézniük, amíg az áhított egyetemi városba megérkeztek. Kevés adat szól ugyan konkrétan a középkor erdélyi diákjainak utazásairól, de a XVI–XVII. századi útinaplók, peregrinációs beszámolók, levelek alapján, amelyek lépten-nyomon emlegetik és részletesen ecsetelik a fáradalmakat, a vándorló diákra leselkedő veszélyeket, el tudjuk képzelni, hogy néhány századdal korábban mit jelentett az utazás.

Még a legközelebb fekvő krakkói és bécsi egyetem elérése is hosszú időt igényelt. A brassói Johannes Ruedel, aki 1454. február 3-a körül indult el szülővárosából, több mint egy hónapig utazott Esztergomig, s onnan még három-négy napot Bécsig, ahova március 10-én érkezett meg. Pedig ő abban az időben már nem is volt szegény ember, és mint a brassói plébánia birtokosa jóval kényelmesebb utazást tudott biztosítani magának, mint diáktársai többsége.¹¹² Egy fél évszázaddal később a szebeni Thomas Wal készített pontos feljegyzést útjáról. Amikor már harmadszor, tehát gyakorlott utazóként tért vissza Bécsbe, megkezdett tanulmányait bevégezendő, útja három hétig tartott: 1520. április 13-án indult el, 21-én nagy hóban kelt át a Meszesen, Debrecenbe ment, onnan április 26-án indult ki, 28-án Budán volt, ott két napot időzött, és végül május 2-án hajnali 5 órakor érkezett meg az osztrák fővá-

rosba.¹¹³ Az amúgy is hosszú utazás nehézségeit a kedvezőtlen időjárás, a járványos betegségek, a gyenge lábon álló közbiztonság tetézték. Ruedel is megemlítette a brassói tanácshoz intézett levelében, hogy az útonállók olyannyira elszaporodtak, hogy még a Budát Béccsel összekötő főúton sem lehettek tőlük biztonságban az utazók.¹¹⁴

Természetesen az országutakat járó középkori diák nem volt magányos utas. Rendszerint a kereskedők taposta utakon, a kereskedőkaravánokkal utaztak. Igaz ugyan, hogy ezáltal a kockázat is megnövekedett, hiszen a kereskedők áruval megrakott szekerei kívánatos prédái voltak az útonállóknak és hatalmaskodóknak, akik aztán nemigen nézték, hogy gazdag ember vagy nincstelen diák javait rabolják el. Valószínű, hogy többen is már útközben életüket veszítették, még mielőtt egyetemi tanulmányaikat elkezdhetnék volna. És mégis a legtöbb diák a kereskedőket választotta útitársnak, akikkel szoros és hasznos kapcsolatokat építettek ki: ők hoztak hírt az otthoniakról, továbbították a diákok leveleit, bonyolították pénzügyleteiket. Erről a kapcsolatról a krakkói egyetem rektori iratai között több is megemlékezik, de utalt rá Valentin Krauss is, aki a bécsi humanista Konrad Celtishez írott levelében elmondta, hogy kereskedők társaságában utazott Bécs-től Váradig.¹¹⁵

Ha az erdélyi diákok külföldre vezető útvonalait megpróbálnók térképre vetíteni, kétségtelen, hogy a korabeli nagy kereskedelmi utakat kellene vastag vonallal bejelölnünk. Erdélyben a középkor folyamán a Nyugatot Kelettel és Északot Déllel összekötő nemzetközi jelentőségű kereskedelmi utak haladtak keresztül.¹¹⁶ Ilyen volt a Meszesen át vezető is, amelyen Thomas Wal elindult. Erdélyt elhagyva, attól függően, hogy útjuk végcélja Bécs vagy Krakkó volt, diákjaink a már említett úton Budára vagy a Tiszán át északra tértek, s Tokaj–Kassa–Eperjes érintésével érték el a Lwow–Krakkó közötti főutat. Természetesen különböző útirányt választottak a temesvidéki, bihari vagy a belső-erdélyi fiatalok. Hiszen Bécsset Temesvárról könnyebb volt Arad–Szeged–Székesfehérvár érintésével megközelíteni, Váradról viszont a Szolnoki–Buda–Bécs útvonal volt az előnyösebb.¹¹⁷ Azok viszont, akik Bécsen vagy Krakkón túli, távolabbi egyetemekre indultak, még hosszabb utazás fáradalmait, még több kiadás terheit viselték.

Az itáliai egyetemeken tanult Várdai István hazaküldött leveleiből tudjuk, hogy szolgája, Gergely Ferrarától haza és vissza négy hónapot utazott és (valószínűen szerény igényekkel élve) 12 aranyforintot költött. Különben, tanulmányai befejezése után (1445. augusztus 20-án doktorált), maga Várdai is csak jó fél év után érkezett meg szülőföldjére.¹¹⁸

Az egyetemi élet kezdetei: beiratkozás és beilleszkedés

A fáradságos utazás után az erdélyi fiatalok az idegen világba való beilleszkedés gondjaival, nehézségeivel kerültek szembe. A beilleszkedés távolról sem zökkenőmentes folyamatát az könnyítette még, hogy az erdélyi diák beiratkozása percétől kezdve a diáktársadalom teljes jogú tagja lett, és egyenrangúnak érezhette magát a világ bármely sarkából érkezett diáktársával.

Az újonnan érkezett diák először a rektor elé járult, lefizette a kiszabott beiratkozási díjat (illetve, ha igazolta *vera paupertasát*, igazi szegénységét, mentességet kérhetett), és bevezették a nevét az egyetem anyakönyvébe. A beiratkozás (*inscriptio*) az egyetemhez tartozás első és legfontosabb feltétele volt. Az egyetemi szabályzatok ugyan rendszerint két héttől egy hónapig tartó haladékot adtak, de utána megkövetelték a beiratkozást.¹¹⁹

Felvételi vizsgát a középkori egyetemeken nem tartottak, de elvárták, hogy a jelöltek kellően jártasak legyenek a latin nyelvben. Ami érthető is olyan korban, amikor a tudományok nyelve a latin volt. Párizsban a beiratkozó diákok latinul adták elő kérésüket a rektornak, mintegy bizonyítva, hogy ismerik a nyelvet.¹²⁰ Ennek ellenére számtalan eset azt bizonyítja, hogy a diákok közül sokan nem tettek eleget ennek a követelménynek, sőt mi több: voltak közöttük írástudatlanok is. Ezért fektettek hangsúlyt az egyetemeken az írás és olvasás tanítására is.¹²¹ E tekintetben érdemes lenne alaposabban feltárni a krakkói magyar bursza tevékenységét is. Azt tudjuk, hogy ebben a tanulóházban tartottak egyetemi előadásokat. Érdekes viszont, és első pillantásra érthetetlen, hogy noha az egyetemi tanulmányok elég sokba kerültek, számos erdélyi diák Krakkóban előbb egy félévet, sőt nem ritkán egy-két évet időzött, s csak azután iratkozott be az egyetemre. Vajon nem lehetséges, hogy éppenséggel a latin nyelv ala-

posabb elsajátítását szolgálták ezek a hosszabb-rövidebb előtanulmányok a tanulóházakban?

A beiratkozással ugyan diákjaink törvény szerint az universitas tagjai lettek, de ez még nem volt elegendő ahhoz, hogy a diákok közössége is befogadja őket. Diáknak lenni a középkorban társadalmi rangot jelentett, és ez volt az indítéka a diákélet kezdetén zajlott sok és változatos beiratási, beavatási szertartásnak. A gólyának vagy sárgacsőrnek (*beanus*) nevezett újoncot, miután beiratkozott és az egyetem törvényeinek tiszteletbentartására esküt tett, diáktársai avatási szertartással fogadták be, amelyet *depositio cornuum* néven emlegettek. Ennek mibenlétét egy a XV–XVI. század fordulóján, német egyetemen készült kézirat árulja el.¹²² Az újdonsült hallgatót bárdolatlan vadállatként állítja elének, akinek a „tisztítótűzhöz” kell átesnie ahhoz, hogy megszélidüljön és méltóvá legyen az egyetemi társadalomhoz. De mit is jelentett a tisztítótűzhöz hasonlított eljárás? A jelölt megbeszélte leendő mesterével a szertartás részleteit, és kérte, hogy a deposition ha csak lehet, sok pénzébe ne kerüljön. A magister ebbe beleegyezett, és kijelölte azt a néhány személyt, akit azért illett megvendégelnie. Hazatérése után a „sárgacsőrt” két idősebb diák látogatta meg, és ezzel elkezdődött a vége-hossza nélküli csipkelődés, gúnyolódás. Minekutána már szobájába lépve megállapították, hogy ott kibíratatlan bűz terjeng, keresni kezdték annak okát, és meglepetést színlelve letek rá a keresett jelöltre. Gúnyt űztek félszégéből, kicsúfolták hosszú füleit, vadállati külsejét, agyarakhoz hasonlatosnak vélt fogait, és ajánlották, hogy körmeit, szarvait, mindenféle ocsmány kinövéseit vágassa le, vesse magát alá az operációnak. Erre hamarosan sor is került, de a súlyos műtét után, attól való félelmükben, hogy nem éli túl, felszólították a jelöltet, hogy végórájában vallja meg vétkei, magát förtelmesnél förtelmesebb bűnökkel vádolja, hogy végezetül penitenciaként mérhessék rá az ünnepi lakoma megtartását. Ez a szertartás idővel helyenként olyannyira eldurvult, hogy az egyetemi hatóságoknak közbe kellett avatkozniuk, sok helyt pedig be is tiltották.¹²³

Természetesen, azáltal hogy a diáktársadalom az újonnan érkezett erdélyi hallgatókat is ilyen tréfálkozó, vidám módon befogadta, még nem zárult le a beilleszkedés folyamata. Inkább csak elkezdődött. Hiszen az Európa délkeleti szegletéből

érkeztek egy fejlettebb társadalom gondolkodás- és magatartásrendszerével találkoztak az egyetemeken. A beilleszkedés szakaszait, bonyolult lélektani folyamatát szinte lehetetlen rekonstruálni, de számba tudjuk venni azokat a tényezőket, amelyek elősegítették. Az értelmiség és egyház szoros kapcsolatából adódott, hogy a diákok nagyobb része klerikus volt, és élvezte az egyháziakat Európa-szerte megillető védelmet és kiváltságokat. Ez volt az első és egyben talán a legfontosabb tényező. Másrészt a beiratkozás és eskütétel pillanatától fogva az újonnan érkezett diákok nemcsak az egyetemi szabályzatok, normák tiszteletbentartására kötelezték el magukat, hanem számottevő védelmet is nyertek az egyetemet megillető autonómia és bíraskodási jog révén. Az egyetem hatóságai szigorúan őrködtek afelett, hogy jogaikat ne csorbítsák, s maguknak követelték a vétkes diákok feletti ítékezés és büntetés jogát. Ezzel a diákok néha vissza is éltek, és jogtalanul idéztettek városi polgárokat, idegeneket az egyetemi bíróság elé, illetve vonták ki magukat a hazai és egyéb más fórumok bíraskodási joga alól. Így gyűlt meg a kassai polgároknak is a baja a krakkói egyetem hallgatóival, először 1422-ben, amikor panaszt is emeltek Zsigmond király előtt.¹²⁴

A beilleszkedést elősegítette a diákok többsége által követett célok azonossága is. A tanulás- és tudásvágy, valamint az egyetemeket körülfogó tudományművelő és -ápoló környezet olyan közösségteremtő erőt képviseltek, amelyeknek hatását hiba lenne alábecsülni.¹²⁵

Végezetül az sem volt elhanyagolható az erdélyi diákok szempontjából, hogy az egyetemjárás folytonosságának köszönhetően – a közelebbi egyetemeken legalábbis – mindig volt honfitársuk, aki őket támogatni tudta, pártfogásába vette. Bécsben diákjaink a beiratkozást követően (vagy néhány esetben azt megelőzően is) tagjai lettek a magyar natióknak. Szállást pedig rendszerint ugyancsak olyan burszában, tanulóházban vagy fogadóban vettek, ahol más honfitársaik is éltek. Általában minden egyetemi „nemzet” diákjainak volt kedvelt szállás- és gyülekezőhelye. Így Krakkóban 1452-től kezdve működött a *Bursa Hungarorum*, amely a középkori Magyarország területéről származó diákokat befogadta és védelmébe vette. A bursza egy krakkói nemesember, bizonyos Mikolaj Belonka kegyes adományának köszönhetőe létrejöttét, aki 1452-

ben házat adományozott az egyetemnek erre a célra. Az első bursza épületét azonban hamarosan egy másikkal cserélték fel, amelyet az egyetem vásárolt meg és adott bérbe. Ez magánvállalkozás volt, emiatt a bérlők állandóan cserélődtek (úgy látszik, nem volt kifizetődő vállalkozás), s csak 1510-ben sikerült a lengyel királytól évi 10 mázsa só t elnyerni, adományként, fenntartására.¹²⁶ Ennek a tanulóháznak mindig sok erdélyi lakója volt, s így az Erdélyből érkezett diákok ismerős környezetben, honfitársaik támogatásával kezdhették egyetemi tanulmányaikat, itteni pályafutásukat.

**Az erdélyi diákok egyetemi pályafutása.
Az egyetemi tanulmányok tartalma, időtartama
és a tanítási módszerek**

A diákok először szabály szerint a szabad művészetek fakultásának, a bölcsészkarnak lettek hallgatói. Ez a kar a középkori egyetemi tanulmányok megalapozására szolgált, és megadta a további tanulmányokhoz nélkülözhetetlen alapismereteket. Amint a neve is mutatja, a kar hallgatói a hét szabad művészet (*septem artes liberales*) elnevezés alatt egybefogott ismeretanyagot sajátítottak el. Ezeket az ismereteket úgy tekintették, mint amelyek nélkül a diákok – a krakkói egyetem 1536. évi határozatainak szavait idézve – csak tapogatóznak minden más tudományban.¹²⁷ A tananyagnak ez a rendszere már az ókorban kialakult. Szabad művészeteknek azokat a tudományágakat tekintették, amelyek – Seneca megfogalmazásában – nem hoztak jövedelmet művelőiknek, s így méltóak voltak arra, hogy szabad ember foglalkozzon velük.¹²⁸

A *septem artes liberales* zárt oktatási rendszerének alapjait Platón fektette le, a római birodalom filológusai fejlesztették tovább, és a IV. században a grammatika, retorika, dialektika, aritmetika, geometria, asztronómia és zene már egységes és zárt ismeretkört alkotott. A fejlődés, a társadalmi átalakulások ébresztette újabb és újabb kívánalmaknak megfelelően a hét tudományágba foglalt ismeretanyag időről időre módosult, új tartalommal telítődött, de a rendszer maga lényegében a középkorban végig fennmaradt, sőt helyenként a XVIII. században is befolyásolta az oktatás menetét.

A bölcsészfakultás hallgatója tanulmányai kezdetén az első három *artesként* a grammatikával, retorikával, dialektikával

ismerkedett meg. Ezeket egy szóval *trivium*nak szokták nevezni. A *grammatika* keretében a latin nyelvet tanították a nyelv alapelemeitől kezdve a prozodia és poétika szabályaiig. A középkor legismertebb latin nyelvtana, a IV. században élt Donatus két munkája (a *Donatus maior* és *Donatus minor*), Alexander de Villa Dei 1119-ben írott *Secunda pars* című mondattana, a VI. századi bizánci szerző, Priscianus *Institutio grammatica*, Everard de Bethume *Graecissimus* című nyelvtana és *Labyrinthus* című stilisztikája voltak a grammatikai tanulmányok legforgatottabb kézikönyvei.

A *retorika*, a szónoki művészet ókori tudománya, a XI–XII. századtól kezdve fokozatosan alakult át *ars dictamenné*, *ars epistolandivá*, a levél- és oklevélírás tudományává. Jóllehet az egyetemi statútumok általában nem utaltak a levélírás művészetének oktatására, az a tény, hogy a retorikára vonatkozó előírások is nagyon summásak voltak,¹²⁹ arra enged következtetni, hogy e tantárgy mindig a szükségleteknek megfelelően alakult. Így a krakkói egyetemen 1425–1440 között formulariumot állítottak össze a diákok számára, amely utalásokat tartalmazott a levélírás elméletére vonatkozóan, de jogi ismereteket is nyújtott.¹³⁰

A trivium harmadik diszciplínája a *dialektika*, illetve *logika* a legfontosabb és legterjedelmesebb tantárgy is volt egyben. A tanulók az arisztotelészi logika alapjaival ismerkedtek meg a filozófus *Ars vetus (Logica vetus)*, *Ars nova (Logica nova)* és a *Parva logicalia* címek alatt összefoglalt munkái alapján. Segédkönyveik a középkori arisztotelészi filozófia legforgatottabb munkái, Petrus Hispanus, a későbbi XXI. János pápa (1276–1277) *Summulae logicales* és a mester legfontosabb tanításainak kivonatát tartalmazó *Tractatus* voltak. Néha diákjaink már tanulmányaik első két évében hallgatták Arisztotelész néhány természettudományi munkáját (*De anima, Physica*) és elsajátították a naptárkészítés középkorban fontos tudományát (*Computus cyrometralis*), tanultak a föld formájáról és az égitestekről (*Liber sphaere materialis*).¹³¹

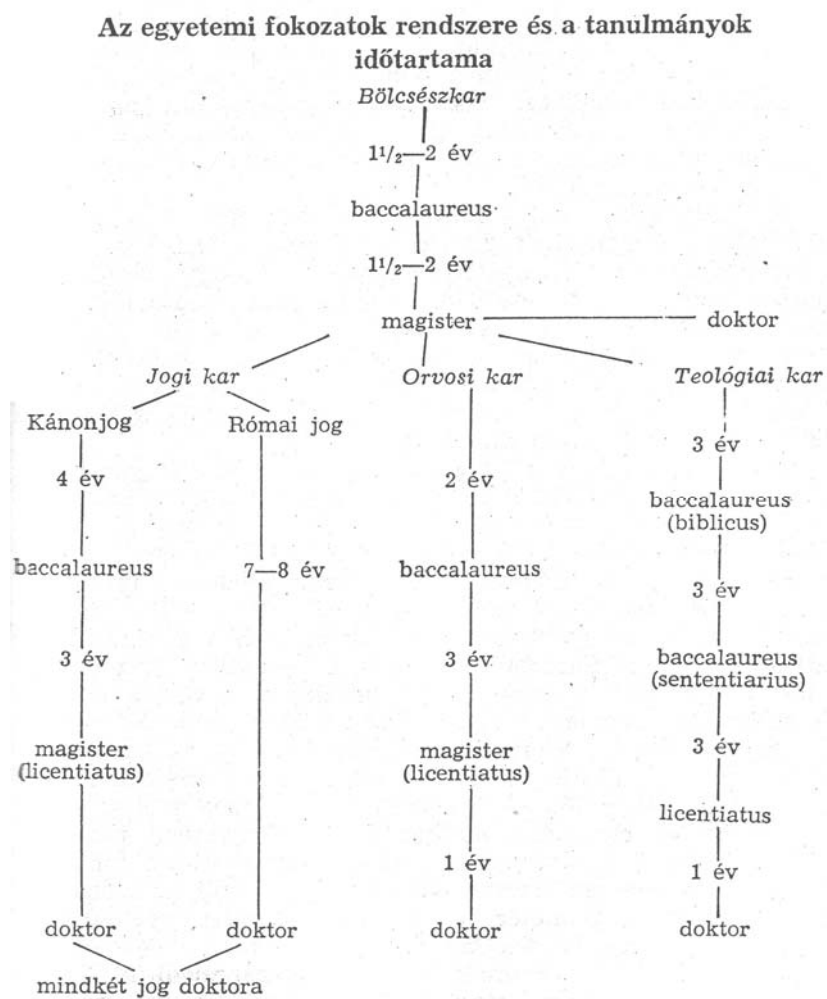
Ezen tanulmányok végeztével állhatott a diák első egyetemi vizsgájára, melynek letétele után a borostyánkoszorús (*baccalaureus artium*) címet kapta.¹³² A vizsga előtt Bécsben a jelöltek esküt tettek arra, hogy az előírt előadásokat meghallgatták, a gyakorlatokon, a disputációkon (melyek a középkori oktatási

rendszer nagyon fontos elemei voltak) részt vettek. Ígéretet tettek arra, hogy vizsga után nem mennek más egyetemre tanulmányaikat befejezni. Mindezekén túl elvárták tőlük, hogy tiszta életűek legyenek, fegyelmezett életmódról tegyenek tanúbizonyságot.¹³⁵ Baccalaureusi vizsgát évente négyszer tartottak, és Bécsben a fakultás négy nemzete által választott négy magister volt a vizsgáztató. A sikerrel vizsgázott borostyánosokat, miközben folytatták tanulmányaikat, az oktatómunkába is bevezették. Mint az előadó magisterek segítő társai vezették a diákok ismétlőgyakorlatait. Ezért már fizetés is járt nekik a leckedijakból, de minden öt fizető diák mellé kötelesek voltak elvállalni egy szegény diák oktatását is.

Újabb másfél-két éves tanulás után állhattak a baccalaureusok a következő vizsgára, melynek végeztével *artium magister*ek, illetve *licentiatus*ok lettek. Folytatták a triviumhoz tartozó tantárgyakkal kapcsolatos ismereteik elmélyítését. A filozófia keretében már nagyobb teret kaptak a természetbölcseleti tanulmányok, ugyancsak a sztagirita filozófus munkái alapján. Ennek tankönyve az ún. *Libri Physicorum*, valamint az Arisztotelész kisebb pszichológiai, antropológiai műveit tartalmazó *Parva naturalia* voltak. Elkezdték tanulmányozni az arisztotelészi etika legfontosabb kézikönyveit, a *Liber ethicorum*ot és Boëtius művét, a *Consolationes philosophicae*t. Politikai és gazdaságtudományi alapismereteket pedig a *Libri Politicorum* és a *Libri Oeconomicorum* lapjairól merítették. Ezután rátértek a szabad művészetek másik négy tantárgyára, melyeket összefoglalva *quadrivium*nak neveztek.

Az *aritmetikában* és *geometriában* Eukleidészt tartották legnagyobb tekintélynek, művei minden középkori egyetemen kötelező tankönyvei voltak a magisteriumra készülőknek. Rajta kívül két angol tudós, Johannes de Sacrobosco *De algorithmo*, *Sphaera materialis*, *Sphaera theorica*, *Latitudines formarum*, valamint Thomas Bradwardinus *Arithmetica*, *Geometria speculativa*, *Tractatus proportionum* (*Proportiones longae* és *Proportiones breves*) című munkái szerepeltek a tankönyvek között. A matematika és részben az asztrológia keretében tanították a *computust*, a naptárkészítés elméletét és gyakorlatát, amelynek a középkori egyetemeken nagyon sok kézikönyve született. Akárcsak az ókori görögöknél, a középkorban is a matematika és a *zene* szoros kapcsolatban állottak egymással. Az utóbbi tankönyve Boëtius műve, a *De musica* mellett egy francia ma-

6. táblázat

tematikus, Johannes de Muris kis zenei traktátusa volt. A quadrivium negyedik tantárgya, az *asztrológia* különös tiszteletnek és megbecsülésnek örvendett. A középkori ember élete, tevékenysége megtervezésében nagy jelentőséget tulajdonított

a csillagok járásának, és virágzott a csillagjósolás is. Az egyetemi oktatásban Ptolemaiosz volt a mérvadó, de munkáját nem eredetiben, hanem Gerhardus de Cremona XII. században készült fordításából, a *Theoria planetarum*ból ismerhették meg a hallgatók. A magisteri vizsgára készülők emellett rövid optikai kurzuson is részt vettek, amelyen általában a XIII. századi ferences tudós, Johannes Peckam *Perspectiva communis* című munkájából tanultak.¹³⁴

A baccalaureus, aki a felsorolt tantárgyakat az előírt időn át hallgatta, és igazolni tudta azt, hogy hatszor felszólalt a nyilvános disputációkon, engedélyt kérhetett rá, hogy vizsgára állhasson. Ezt abban az esetben, ha bizonyítani tudta törvényes származását és 21. éve betöltését, rendszerint meg is kapta. Tekintettel arra, hogy ez az első konkrét utalás a bécsi egyetem statútumaiban a diákok életkorára vonatkozóan, hadd lássuk közelebbről, hogy milyen korban, hány évesen kezdték el a középkori diákok tanulmányaikat.

Ha abból indulunk ki, hogy a magisteri címre pályázók legkevesebb 21 esztendősek kellett legyenek, és figyelembe vesszük, hogy a baccalaureusi és magisteri tanulmányok is másfél-két évet tartottak, akkor beiratkozásukkor általában 17–18 évesek lehettek a diákok. Ámde a szakirodalom nagyon sok példát hoz arra, hogy szinte gyermekfővel, 8–10 évesen is iratkoztak be az egyetemekre, és sok esetben a beiratkozottak átlagéletkorát legfőnebb 13–16 évre becsülik.¹³⁵ Az erdélyi diákok esetében azonban, úgy látszik, más volt a helyzet. A köznemesi származású Lépes György 20, Haczaki Márton 21, az enyedi polgárfi Wolphard Adorján 18, a szászok reformátora: Johannes Honterus 21 Bakócz Tamás, a későbbi esztergomi érsek pedig, akinek kerékgyártó apja még jobbágy volt, ugyancsak 21 esztendő, amikor elkezdte egyetemi tanulmányait.¹³⁶ Igaz, felhozhatunk ellenkező példákat is, amikor a beiratkozottak egészen fiatalok voltak. Így a bárói nemzetségből származó Csupor Demeter már 14 évesen a bécsi egyetem hallgatója lett, Geréb László, Mátyás király rokona 15 éves korában ment Itáliába, akárcsak Vitéz János pártfogoltja, Várad Péter, vagy a szebeni Peter Werlin, a bécsi egyetem egykori diákja.¹³⁷ E kivételek ellenére valószínűbb, hogy a többség csak meglelt emberként jutott el valamelyik külföldi egyetemre. Az erdélyi meg a közép- és nyugat-európai hallgatók átlagéletkorának eltérése nagyon is érthető. Ugyanis ahol egyetem mű-

ködött, ott nem volt nagy anyagi gond, hogy valaki gyermekfővel akár az elemi ismereteket is az egyetemen sajátítsa el, viszont a külföldi egyetemek látogatására kényszerülő erdélyi diákoknak nemigen tellett arra, hogy elemi tanulmányokért is messze földre menjenek. Legtöbbjük hosszas hazai előtanulmányok, szellemi felkészülés után, érett fővel indult csak el, hogy tudását a külföldi univerzításokon gyarapítsa.

A sikerrel vizsgázott artium magister elnyerte a középkori értelmiségiek egyik nagyon fontos kiváltságát, a *licentia ubique docendit*, amely felhatalmazta őt arra, hogy a kereszténység egész területén oktató munkát végezzen. Az új magistert különben az egyetem kötelezte is arra, hogy éljen ezzel a jogával és néhány évet tanítson az illető főiskolán. Ily módon biztosították azt, hogy a kisszámú állandó, rendes, fizetett tanár mellett mindig legyen kellő számú és képzett tanári segéderő. Ez a magyarázata annak, hogy a bécsi vagy a krakkói egyetemen több erdélyi diák, illetve magister tartott előadásokat,¹³⁸ anélkül hogy az egyetem tanári karának tényleges tagja lett volna.

A magisterek rangját külsőségekkel is hangsúlyozták. A magisterré avatás ünnepélyes keretek között zajlott mindenütt. Bécsben a Szent István-templom nagyharangja adta meg a felt az ünnepély megkezdésére. A tanárok és a diákok a templomban gyülekeztek, ahol az újonnan promováltak átvették a magisteri jelvényeket. Ezt követően az új magister vendégül látta tanárait és diáktársait. Úgy látszik, a vizsgákat követő, lakomák gyakran csaptak át féktelen mulatozásba, az újdonsült magisterek nagy kárára, mert a bécsi bölcsészkar 1427-ben határozatot hozott a lakomákkal kapcsolatos kiadások korlátozásáról. A fakultás vezetői rosszállásukat fejezték ki amiatt, hogy a diákok szülei verejtékes munkájának gyümölcseit könnyelműen elpredálják, és ezért megtiltották, hogy a baccalaureusok és magisterek a vizsgalakomákon 30 dénárnál többet elköltsenek.¹³⁹

A hét szabad művészet körébe tartozó tanulmányok végeztével, a magisteri cím birtokában nyílt meg az út a diákok előtt a szakstúdiumok felé. Igaz ugyan, hogy a középkorban a legtöbben megelégedtek azzal a tudással, amelyet a szabad művészetek fakultása nyújtott, de azért voltak elegendően olyanok is, akik tanulmányaikat folytatni kívánták. Az erdélyi és általában a kelet-európai diákok különösen vonzódtak a *jogi ta-*

nulmányok felé. A közeli egyetemeken, Bécsben és Krakkóban csak a kánonjogot tanították, amelyből baccalaureatust négy, magisteri és doktori címet pedig újabb három évi tanulás árán lehetett szerezni. (Bolognában valamivel rövidebb, 6 éves volt a kánonjogi fakultás.) Tanulmányaik során a hallgatók először a XII. században élt bolognai egyházjogász, Gratianus művét – *Concordia discordantium canonum* vagy más néven *Decretum Gratiani* – ismerték meg, amely a hiteles és hamis egyházjogi szabályokat tárgyalta skolasztikus módszerekkel. A XIII. századtól kezdve folyamatosan dolgozták fel és rendszerezték az időközben megjelent pápai jogszabályokat (*decretales*), és ezek a gyűjtemények *Liber extra*, *Liber Sextus* és *Clementinae* címmel lettek kötelező tantárgyai a kánonjogi fakultásoknak.¹⁴⁰

Csak római jogot kevés erdélyi diák tanult. Ennek egyik oka az volt, hogy ezt a tudományt csupán az itáliai egyetemeken tanították,¹⁴¹ és különben is diákjainknak a római polgárjogi tanulmányok hasznosítására nem volt sok lehetőségük a szokásjogon felépült erdélyi joggyakorlatban. Bolognában a római jogi doktorátust hét-nyolc év alatt lehetett megszerezni. Ez alatt a *Codex Justinianus* 12 könyvébe foglalt császári constitutiókat, a neves ókori jogászok műveinek kivonatát tartalmazó *Digestakat*, az *Institutiones* című jogi tankönyvet, valamint Justinianus (527–565) törvényeit (*Novella* vagy *Authentica*) tanulmányozták a jelöltek számos segédkönyv és kommentár segítségével. A XIII. századtól kezdve az itáliai és francia egyetemeken a kommentátorok tevékenysége nyomán a helyi jogrendszereket is tanítani kezdték. Bolognában példának okáért a diákok a hűbéri szokásjog nagy gyűjteményével, a *Liber feudorum*mal is megismerkedtek az előadások során.

Igazi dicsőségnek és tekintélynek azok a diákok örvendtek, akik mindkét jog doktorai lettek és a *juris utriusque doctor* cím birtokában hagyták el az egyetemet. Ez esetben a tanulmányok kilenc-tíz évet is eltartottak.

A diákok igyekeztek felmentést szerezni és így lerövidíteni a hosszú tanulmányi időt. A felmentést azonban – úgy látszik – ingyen nem adták, s csak néhány olyan esetről tudunk, amikor erdélyi diák azt elnyerte.¹⁴² Például Bakócz Tamás ugyancsak tekintélyes pártfogóinak és jó felkészültségének tulajdonítható, hogy minekutána szegénysége miatt a vizs-

gadj megterítése alól felmentették, egy év leforgása alatt Bolognában megszerezze a mindkét jog doktorának kitüntető titulusát.¹⁴³

A jogi doktorátust szerzett erdélyiek névsorát áttekintve egy nagyon érdekes és jellemző jelenséggel találkozunk. Nem egy diák esetében a tanulmányok megkezdése és befejezése között 15–20, sőt néha annál is több esztendő telt el.¹⁴⁴ Mi ennek a magyarázata? Mert természetes és ésszerű az lett volna, ha – tekintettel a külföldön időzés költséges voltára – diákjaink arra törekednek, hogy mihamarabb befejezzék tanulmányaikat. Közelebbről megvizsgálva ezeket az eseteket, kiderül, hogy a tanulmányi idő a hosszú megszakítások és az otthon töltött periódusok miatt nyúlt meg ennyire. A hazautazás és otthonidőzés kényszerű tanszünet volt a diákok életében, mert rendszerint azalatt teremtették elő a továbbtanuláshoz szükséges anyagiakat. Feltevésünket igazolja a sokat emlegetett Johannes Ruedel életútja: 1438-ban Bécsben a beiratkozáskor *pauper* volt, és csak 17 év múlva tett baccalaureusi vizsgát a jogi karon. De ebből a 17 esztendőből csak keveset töltött az egyetemen: a bölcsészkart elvégezve hazatért szülővárosába, Brassóba, ahol a kiváltságos és gazdag plébánia élére került; majd e javadalom birtokában tért vissza megkezdett tanulmányaihoz 1494-ben és lett *baccalaureus juris* 1455-ben.¹⁴⁵ Hasonló a kecseti köznemes Agmánd Péter esete: 1412-ben kezdte bécsi tanulmányait, de hamarosan – hogy pontosan mikor, nem tudni – hazatért, egyházi javadalmat szerzett, 1423-ban erdélyi főesperesként újra beiratkozott a jogi karra, ahol azután 1430 második félévében doktori vizsgát tett.¹⁴⁶

Persze nemcsak a jogászok esetében figyelhető meg ez a jelenség, de a hosszú tanulmányi idő miatt ők gyakrabban kényszerültek hazatérni, hogy továbbtanulásukhoz pénzt szerezzenek, mint azok, akik csak a bölcsészkart akarták elvégezni.

A jogihoz hasonlóan hosszú időt vettek igénybe az *orvosi tanulmányok*. Bécsben a kar statútumai szerint csak az pályázhatott az orvostudományi baccalaureatusra, aki már megszerezte az *artium magister* címet és legalább két éven át hallgatta az orvosi fakultáson tartott előadásokat. A licenciatushoz még újabb háromévi tanulásra volt szükség, és azt is előírták, hogy a jelöltnek legalább 26 évesnek kell lennie.¹⁴⁷ E cím elnyerése után a hallgatók már orvosi gyakorlatot is folytathat-

tak, és egy év múlva jelentkezhetek doktori vizsgára. Az orvosdoktorok tehát általában 9–10 évet töltöttek az egyetemen akárcsak jogász társaik, de kevesebbet; mint a teológusok, és mégis az erdélyiek közül nagyon kevesen választották maguknak ezt a hivatást. A fakultáson az oktatás szellemét az arisztotelészi természetfilozófia határozta meg, az orvosi ismeretek forrásául pedig az ókor tekintélyei, Hippokratész és Galenus, valamint arab követőik és magyarázóik munkái szolgáltak. A legforgatottabb kézikönyvek a Galenus kór- és gyógytani elveit tartalmazó *Ars parva* (más néven *Tegnum* vagy *Microtegnum*), a szíriai származású Joannicius *Ars commentata* (vagy *Articella*) című műve, az iszlám tudósai közül pedig Ar-Rázi és Avicenna munkái: a *Liber medicinalis*, illetve a *Canon medicinae* voltak.¹⁴⁸

A középkorban a tudományok tudományának, minden szellemi foglalatosság csúcsának a *teológiát*, a hittudományt tekintették. Művelőit általános tisztelet és megbecsülés övezte. Rendkívül hosszúak voltak a teológiai tanulmányok: a szabad művészetek magisteriumát követően hat év múlva lettek a jelöltek borostyánkoszorúsok (ennek a címnek ugyanis két fokozata volt: a *baccalaureus biblicus* és a *baccalaureus sentetiarius*) és újabb három év múltán licenciátusok. Ezt követően még egy évet készülhettek a doktorátusra. Ez, a 13–14 évi tanulást igénylő tudomány, kétségtelen a legidőigényesebb volt valamennyi szakma közül. Kevesen is léptek erre a pályára, hiszen mire tanulmányaikat befejezték, már idős embereknek számítottak (a licenciátus letételéhez megkövetelt 30 év a meglelt emberek kora volt a középkorban). A hosszú és fáradságos tanulmányok nagy fokú elhivatottságot és sok lemondást kívántak a teológia hallgatóitól. Érthető tehát, hogy az erdélyiek közül is inkább a szerzetesek vállalkoztak erre,¹⁴⁹ és mindössze öt esetet ismerünk, amikor erdélyi világi papokat a teológiai fakultáson promováltak.¹⁵⁰

E fakultáson a tananyag két tárgy, a Biblia tanulmányozása és a dogmatika, a skolasztika teológia köré tömörült. A Biblia értelmezése, magyarázata a mindennapos foglalatosságok közé tartozott, amelyet különböző kommentárok segítségével végeztek. A legismertebbek a zsidó származású ferences szerzetes, Nicolaus de Lyra ó- és újtestamentumhoz írott kommentárjai, az ún. *postillák* voltak. A dogmatika tankönyvéül Petrus Lombardus munkáját, a *Quatuor libri sententiarum*

(más néven *Summa magistri Lombardi*) használták, amelyben a hírneves párizsi teológus kora teljes hittudományi anyagát rendszerezte.¹⁵¹

Az elmondottak után nem meglepő, hogy az erdélyi diákoknak csak maroknyi kis csoportja folytatott teológiai vagy orvosi tanulmányokat, a többség megelégedett a bölcsészkar elvégzésével, illetve látogatásával, amint az alábbi táblázatból is kiderül.

7. táblázat

A vizsgát tett erdélyi diákok megoszlása fakultások szerint

Fakultások	Bölcsész			Jogi			Orvosi			Teológiai		
	Bacc.	Mag.	Dr.	Bacc.	Mag.	Dr.	Bacc.	Mag.	Dr.	Bacc.	Mag.	Dr.
Vizsgáttettek száma	266	152	4	25	4	57	–	–	5	8	5	5
Összesen						521						

A 2496 erdélyi diák közül tehát bizonyíthatóan csak 521-en fejezték be tanulmányaikat. Ez a szám bizony nagyon alacsony, és azt jelenti, hogy a diákok alig 1/5-e tekinthető a szó szoros értelmében egyetemet végzett személynek. E téren az erdélyi diákok elmaradtak nyugat- és közép-európai társaiktól. Más országbeli diákok sem fejezték be mind tanulmányaikat és tették le vizsgáikat, de azért mégis többen voltak, akik nem elégedtek meg csak az előadások hallgatásával. Lipcsében a XV. században a beiratkozottak 1/4–1/3-a baccalaureus, 1/20–1/16-a pedig magister cím birtokosaként hagyta el az egyetemet.¹⁵² Prágában 1367–1390 között a diákok 1/4-ét promováltak, Tübingenben pedig 1477–1534 között a hallgatóknak mindössze 30%-a távozott vizsga nélkül.¹⁵³ Annyit azonban hozzá kell tennünk az elmondottakhoz, hogy az általunk ismertnél valamennyivel nagyobb lehetett a promovált erdélyiek száma is. A forrásanyag ugyanis nagyon töredékes, és vannak egész hosszú periódusok, amelyekből egyáltalán nincs vagy csak kevés az adatunk a vizsgára állt diákok számára vonatkozóan. Másrészt valószínű, hogy sok esetben a szegénység akadályozta

diákjainkat abban, hogy más országokbéli társaikhoz hasonlóan ők is egyetemi címek büszke tulajdonosaiként térjenek meg pátriájukba.

A mai ember számára többnyire érthetetlen s részben talán értelmetlennek is látszó középkori tananyag elsajátítása nagy szellemi erőfeszítést igényelt. Különösen ha tekintetbe vesszük, hogy a középkori oktatásban mekkora hangsúlyt fektettek az előadottak memorizálására. Általában ez az egyik leggyakrabban elhangzó vád a középkor tanítási módszereivel szemben, s ezért érdemes közelebbről is szemügyre venni. E módszerek egyik jelenkori kutatója találóan állapította meg, hogy a középkorban „egy-egy tudomány alapvető ismeretkincsének az azzal a tudománnyal foglalkozó embernek a fejében kellett lennie; nemcsak a tudományos elvek, tételek, törvények lényege, hanem annak megtanult szövege is, így tudta azt használni, alkalmazni minden helyzetben, mindenféle körülmények között. A körülményes és aprólékosan megfogalmazott, de szövegszerű formájában meg nem változtatható, emellett pontosan megértett alapismeretek szilárd emlékezetbe vésése és tartós megőrzése mindenféle oktatás és tudományos foglalkozás alapvető feltétele volt ebben az időben.”¹⁵⁴ A memorizálást tehát a rögzítendő tételek kifejtése, magyarázata előzte meg. Ezt a pedagógiatörténetben skolasztikus-verbális módszerként ismert eljárást a középkori egyetemi oktatásban is alkalmazták.

A középkori egyetemeken az oktatás két alapformája maga az előadás (*lectio*) és a vita (*disputatio*) voltak, melyeket a begyakorlás (*exercitio*) egészített ki. A lekción nem egyszerű szövegfelolvasás volt, hanem az elsajátítandó tantárgy alapművének szövegelemzése. A szövegelemzés három fokozata a szó szerinti értelmezés (*littera*), a logikai magyarázat (*sensus*) és végül a szöveg tudományos-gondolati tartalmának a kibontása (*sententia*). Ezek során a diákok egy-egy filozófiai, természettudományos tétellel ismerkedtek meg deduktív módszerrel. A bemutatott tételt először szó szerint elemezték, etimologizálták, bizonyítékokat sorakoztattak fel mellette és ellene, és így jutottak el az ismertetett tétel igazolásáig, mert más konklúzióra – és ebben rejlik a módszer hiányossága – nem is juthattak. A lekción vita követte. A bemutatott tétel ugyanis egy egész sor kérdést vetett fel, s így átalakult *questió*vá. Ennek kapcsán jegyzi meg Le Goff, hogy „az értelmiség abban a pillanatban

születik meg, amikor kétségbe vonja a szöveg igazságát, amikor passzív befogadóból aktív kutatóvá válik. A magister nem szómagyarázó már, hanem gondolkodó.”¹⁵⁵ Véleménye szerint a *questio* a XIII. században vált külön a lekciónál, az előadástól. Önállósulása révén alakult ki az oktatás másik alapegysége, a *disputatio*, a vita.

A disputáció tehát szervesen kapcsolódott az előadáshoz, azt egészítette ki. Az egyetemeken minden héten tartottak vitákat, *disputatio ordinariákat*. Krakkóba a vitát a magisterek vezették, és rendszerint szombaton tartották, de ténylegesen a baccalaureusok vitatkoztak a diákokat is bevonva. Az általában csapongó vita miatt szükség volt a vitát berekesztő összefoglalásra, a *determinatióra*. A borostyánkoszorúsokat kötelezték is arra, hogy a magisteri vizsga előtt bizonyos számú determinációt tartsanak.

A heti közönséges viták mellett szokás volt minden évben egy-két rendkívüli disputációt is tartani, amelyek mintául szolgáltak a közönséges viták számára. Ezek voltak az ún. *disputationes de quodlibet*, Bécsben a szabad művészetek fakultásán ezt a kar védőszentje, Szent Katalin napján, november 25-én tartották.¹⁵⁶ A *quodlibet* megjelölése arra utalt, hogy a vitákon a magistereknek a tárgyra vonatkozó bármilyen kérdést feltehettek, akik ezáltal gyakran kerültek nehéz helyzetbe a feljük irányított kérdések tömegében. A tanárnak tehát, ha egy quodlibet vita vezetésére adta a fejét, nemcsak szinte egyetemes műveltségre volt szüksége, de nem mindennapi lélekjelenlétre is.¹⁵⁷

A tanításban a szóbeliség uralkodott. A diákok ugyan készíthettek feljegyzéseket az előadásokon (Párizsban ezeket *reportatáknak* nevezték), s rendszerint maguk az előadók ellenőrizték a szöveg hűségét, de az egyetemeken mellett működtek hivatásos könyvmásolók is, akik az egyetemi hatóságok irányításával sokszorosították a szükséges jegyzeteket.¹⁵⁸ Ezeket viszont csak kevesen tudták megvásárolni, s így az anyag közösségben zajló szóbeli ismétlése, az *exercitio* fontos helyet kapott az ismeretek átadásában. Volt egyetem, ahol az egyetemi statútumok kötelezték a magistereket, hogy az előadott „könyvek” mindenike után *exercitiumokat* tartsanak, részt vegyenek a diákok ismétlőgyakorlatain és irányítsák azokat. A hallgatók ezenkívül egyes egyetemeken a *resumptiókon* is fe-

leltek. A lipcsei egyetem 1483-ban összeállított szabályzataiból kiderül, hogy ezek tulajdonképpen olyan részvizsgák voltak, amelyen a tanárok a maguk és diákjaik munkáját ellenőrizték, felmérték, hogy hallgatóik a tanultakat megértették és elsajátították-e.¹⁵⁹

A diákok tehát lépésről lépésre ismerkedtek meg az egyes tudományok titkaival. A megismerés deduktív úton történt: a kész, előre megfogalmazott tételekből indultak ki, azokat bontották részekre, bizonyítékokat kerestek igazolására, felhasználva saját tapasztalataikat is. És mindezt logikus, értelmes, szabatos formában latinul fejtették ki. Egy ilyen eljárás mód a „tudományos kutatásban kétségtelenül káros... hiszen arra kárhoztatja a tudomány emberét, hogy »kész«, változtathatatlanak tartott tételeket igyekezzen újabb és újabb bizonyítékokkal ellátni”. Az iskolában azonban hatása másként mérhető: „a tanár ugyanis a tétel bizonyítása során jól kiművelhette tanítványai »skolasztikus« gondolkodását: rászoktathatta őket a vizsgált problémák pontos megvilágítására, részletes, minden oldalról való leírására, a fogalmak tisztázására és egyértelmű használatára, az elemzésre, rendszerezésre, a finomabb distinkcióra, a fegyelmezett érvelésre”.¹⁶⁰ Csupa olyan dolgokra tehát, amelyeknek később értelmiségi munkája során hasznát vehette. És még egy figyelemre méltó szempont: a bemutatott tantárgyak – bárminő konzervatív tartalmúak voltak is – a tanárnak a lekción, exercíciók, disputációk során alkalma volt új tartalommal megtölteni az avított szövegeket. Így példának okáért a humanizmus elterjedése az oktatásban nem korlátozott az ókori auktorok műveinek előadására, hanem a többi tantárgy magyarázata során is jelentkezett a humanista ember- és természetszemlélet, a humanista gondolkodásmód.

Az egyetemeken folyó oktatómunka, a tananyag, a tanítási módszerek fentebbi bemutatása szükséges ahhoz, hogy a külföldi egyetemeken szerzett ismeretanyag tartalmáról, minőségéről fogalmat alkothassunk. Nem elég ugyanis lépten-nyomon utalni a külföldi egyetemek látogatásának fontosságára, anélkül hogy számot adnánk az ezen az úton beáramlott művelődési javokról, valamint az egyetemetjártak intellektuális erőfeszítéséről.

Diákélet a középkori egyetemeken

Az a diák, aki tanulmányait komolyan vette, lelkiismeretesen látogatta az előadásokat, ismétlőgyakorlatokat és disputációkat, napjainak jó részét könyvei mellett, diáktársai és tanárai társaságában tanulással töltötte. Az eszményi diáknak – ha a középkori egyetemi szabályzatok előírásait tekintjük – nagyon kevés ideje maradt pihenésre és szórakozásra. Az előző fejezetben bemutatott tananyag elsajátításáért nagyon meg kellett dolgozni, és a statútumok meg is követelték a diákoktól, hogy meghatározott számú előadáson és disputáción részt vegyenek. Azt, hogy naponta hány órát töltöttek tanulással, nehéz pontosan megállapítani. Úgy tetszik, hogy legfeljebb három előadást hallgattak, de azok két-három órát is eltarthattak. A tanítást kora reggel, a legtöbb helyen reggel 6, másutt telen 7, nyáron 5 órakor kezdték. Az előadásokat 10–11 óra táján az ebéd és rövid pihenés szakította meg, majd déli 12 óra körül újra kezdődött a tanulás, és megszakítás nélkül folyt vacsoráig. De gyakran ezután is tartottak exerciciumokat, disputációkat a tanulóházakban, a diákok szálláshelyein. A lefekvés időpontja este 8–9 óra volt, és a szabályzatok a XV. században általában megtiltották, hogy a diákok később az utcán tartózkodjanak. A kötelességtudó diák tehát napi 10–12 órát is tanult.¹⁶¹

Persze azért a középkori diákok élete korántsem folyt olyan aszkétikusan, ahogy azt a szabályzatok előírták. Az előadásokkal, vitákkal, gyakorlatokkal terhelt hétköznapokat ugyanis gyakran szakították meg és váltották fel ünnepek, a hivatalos szabadnapok, s a hosszú nyári szabadság sem volt ismeretlen. Bolognában például, ahol a tanév október 10-én kezdődött, az 52 vasárnapon kívül szünetelt a tanítás húshagyókedden és az azt megelőző hétfőn, a húsvét előtti két hétben, áldozócsütörtökön, pünkösd három napján és a december 21-től az év végéig terjedő tíz napon is.¹⁶² De voltak sajátos, a natiók vagy fakultások által tartott ünnepek is. Így Bécsben a magyar natio tagjai László király napját (június 27.), a bölcsészek Katalin napját (november 25.), az orvosok pedig védőszentjeik, Kozma és Damján napját (szeptember 27.) ünnepelték meg.¹⁶³

Kezdetben a magisterek előadásait a kolostorok termeiben, saját szálláshelyükön, később pedig a különböző kollégiumokban, tanulóházakban tartották. A krakkói magyar bur-

sza is gyakran volt előadások színhelye. Így 1489-ben Konrad Celtis, a kor ismert humanista költője krakkói bemutatkozó előadását a levélírás művészetéről ebben a tanulóházban tartotta meg. Önálló, előadótermekkel ellátott egyetemi épületeket csak a XV. századtól kezdve emeltek. Például Mátyás király – Heltai Gáspár leírása szerint – a következőképpen szándékozott Budán az egyetemet megépíttetni: „A felső piacon úgy rendelte vala, hogy három felől mindenik oldalon boltos kamarák lönnének egymás felött két renddel, napnyugatra Buda felé és a Duna felé volnának mind a kamaráknak az ablaki. Ugy jedzette vala kedig, hogy ott kerengő volna köröskörnyül, és ez kerengőkben mennének a széles grádicsok fel a földről egyikről a másikra, és hogy a kerengők a kamarák előtt oly szélesek volnának, hogy a deákok mind belé férnének és ott hallgathatnának leckét. Ahhoz kedig a piacot egybe akará szorítani. És két részre akarta azt szakasztani egy-egy által-kőfallal; és mindenik szakasztásnak az ő piacára középben egy-egy faragott oszlopot akarta állítani; és az oszlopnak az oldalába akarta az lektorok székét helyzetni, holott a doktorokat el akarta rendelni mind végig minden oszlop mellett a leckéknek olvasására... És mindenik oszlopra feljül egy kristályos lámpást akara csináltatni, és minden estve a lámpásokat akarta meggyújtani, hogy éjjel is olvashatnának a lektorok leckéket, és a deákok tanulhatnának szinte mint nappal a hét lámpásoknak világosságától.” A szaktudomány bebizonyította, hogy a terv tulajdonképpen a reneszansz kori építőművészet elméletében ismeretes prototípust követ, de jelzi, hogy a humanista eszményeknek megfelelő egyetemhez hozzátartozott a tekintélyt sugárzó pompás épület is.¹⁶⁴

Ha Mátyás valóban tervezett kristálygömb lámpásokat a tantermek megvilágítására, akkor azzal nagy segítséget nyújthatott volna a sanyarú körülmények között élő diákoknak. Gyakran hajlamosak vagyunk a középkori szellemi vagy anyagi teljesítmények értékelésekor megfedkezni a középkori ember zord, a mai emberéhez viszonyítva nagyon mostoha életkörülményeiről; ezek alól diákjaink sem voltak kivételezettek. Elsősorban a hideg miatt szenvedtek sokat. Vagy talán véletlen csupán, hogy a fennmaradt két középkori erdélyi diáknapló írói (Johannes Mild, Thomas Wal) mindig gondosan feltüntették a tél kezdetét jelző első hó leestét? Az

egyetemi szabályzatok alig tesznek említést a lakószobák, az előadások helyéül szolgáló termék fűtéséről. A legtöbb tanulóházban télen a diákok a konyhahelyiségben vagy legfeljebb még egy közös szobában találtak meleget.¹⁶⁵ Ezért történhetett meg az is, hogy a hallgatók tiltott úton próbáltak tüzelőhöz jutni: 1489. október 10-én a krakkói egyetem rektora három erdélyi diákot, akik egy bizonyos Regulus doktornál voltak szálláson, amiatt büntetett három márka megfizetésére, mert gazdájuktól fát loptak és azt eltűzelték.¹⁶⁶ Az üveglablak fényűzésnek számított, a világítás pedig gyenge volt, és a gyertya melletti tanulást, olvasást csak a tehetősebbek engedhették meg maguknak. Ezért tartották a disputációkat, exerciciumokat az esti órákban, amikor egy gyertyaszál halvány fénye mellett, amely legfeljebb a tanár könyvét, jegyzetét ha megvilágította, ismételték, mélyítették el a lekción szerzett ismereteiket.¹⁶⁷

A lakószobák általában nagyon szegényes, szerzetesi célakra emlékeztető helyiségek voltak. A berendezéshez ágy, vizesedény, ritkábban teknő a mosdáshoz, a diákok ládái, esetleg kis könyvvállvány és írópult tartozott. Mindezeket az értelmiségi munka eszközei egészítették ki. Hogy melyek voltak ezek? Johannes de Garlandia XIII. századi magister szótárában olvashatjuk: „A klerikus tevékenységéhez pedig az alábbi eszközök szükségeltetnek: könyvek, olvasóasztal, faggyúlámpa az éjszakai olvasáshoz, gyertyatartó, lámpás, tinta, toll, ólomvessző, vonalzó, asztal, nádpálca, szék, tábla, habkő, vakarókés és kréta.”¹⁶⁸ Az előkelő származású vagy magas egyházi hivatal viselő hallgatók azonban rangjukhoz illően, fogadóban vagy magánháznál, szolgálók kíséretében a bemutatottnál bőségesebben, jobban ellátva éltek. De még a kevésbé tehető polgársarjak között is akadt olyan, akinek a szükségeseken túl ékszerek és más luxuscikkek voltak birtokában. Egy 1488-ban Krakkóban lezajlott zálogosítási perből tudjuk, hogy Kolozsvári Péter fia Jánosnak többek között egy 2 forintot érő női nyakéke volt, a brassói Péter fia Lőrinc pedig egy öt forintot érő aranygyűrűt és művészi kivitelű ezüstgyűrűt tartott magánál.¹⁶⁹

A diákok öltözetéről is sok szó esik a forrásanyagban. Tekintettel arra, hogy a diákok többsége klerikus, öltözetük is az egyháziakat megillető viselet volt. A statútumok általában

tilalmazták a világias, hivalkodóan pompás vagy rendetlen viseletet. A bécsi bölcsészkar 1389. évi határozatainak IV. cikkelye (*De vita et moribus scolarium facultatis*) arra kötelezte a diákokat, hogy klerikusokhoz méltó tisztességes ruhákban járjanak, és megtiltotta, hogy fegyvert viseljenek.¹⁷⁰ 1494. december 18-án a krakkói egyetem rektora Márton erdélyi diákot fél forint fizetésére büntette amiatt, hogy a kollégiumba a leckékre, világi módjára, tiltott süveggel járt fel.¹⁷¹ Heidelbergben szükségesnek tartották azt is előírni a hallgatóknak, hogy az utcára csizma nélkül ki ne lépjenek, hacsak földig érő köpenyt nem viselnek, Lipcsében pedig arra figyelmeztették őket, hogy az emberek botránkoztatására ne járjanak köpeny nélkül a városban.¹⁷² A gyakran *tunica* néven is említett felsőruha színe kezdetben fekete volt, de a XV. század közepétől gyakran engedélyezték a világiasabb, színes kelméből készítteteket is. 1488-ban Krakkóban egy erdélyi diák kék és zöld posztóköpenyét zálogosította el.¹⁷³

Míg a nem graduált, vizsga előtt álló diákok esetében az öltözetet illetően engedékenyebbek voltak az egyetemi szabályzatok, a bölcsészkar baccalaureusait és magistereit már kötelezték a címükhöz illő öltözet, az ún. *cappa* beszerzésére, amelyhez jellegzetes főveg is tartozott. A borostyánkoszorúsok gyapjúból vagy nyúlszőrből, nyári viseletként pedig selyemből készült süveget hordtak. A magisterek viszont Párizsban és az angol egyetemeken a *birettumnak* nevezett négyszögletű, bojjal díszített kalapot viselték.¹⁷⁴ A baccalaureusi és magisteri viselet általában sokba, de legalábbis többbe kerülhetett, hogysen a szegényebb diákok maguknak könnyen beszerezhetnék volna. Ezért még a gazdagabb erdélyi diákok is gyakran fordulnak a bécsi bölcsészfakultás vezetőihez, hogy mentesítsék őket az előírt öltözet beszerzése alól vagy legalábbis adjanak némi haladékot rá.¹⁷⁵

A középkori diákokról szólva szokás szegénységüket hangsúlyozni. Valójában a diákok rendszerint a szüleik életszínvonalának megfelelően éltek, akik viszont csak ritkán tartoztak a legszegényebbek közé. Igaz, hogy volt sok szegény diák is, akik tanulmányaikat a társadalom támogatása nélkül nem végezhették volna el, de nem ők voltak többségben. Az erdélyi diákok közül, amint láttuk (5. táblázat) Bécsben 356-an, Krakkóban 257-en voltak mindössze a szegények, azaz a két

egyetemet látogató erdélyieknek kevesebb mint egyharmada szűkölködött kimondottan az anyagiakban.¹⁷⁶ Az ilyenek felsegítésére Bécsben és másutt is az ún. *Coderiak* vagy *Domus pauperorum*ok állottak, ahol a szegény diákok ingyen szállást kaptak, ételmezésüket pedig kegyes adományokból koldulással fedezték. Ezzel kapcsolatban érdemes idézni a középkori egyetemi diákélet legavatottabb kutatójának a véleményét, aki hangsúlyozta, hogy a kéregetést, a koldulást a középkorban a szerzetesek példája tiszteletreméltó cselekedté avatta, és sok olyan ember volt, aki szégyellte volna a földművelést, de nem szégyellte koldulni. A kolduló diákokat pedig a kolduló szerzeteshez hasonló szentség övezte, akinek adakozni, alamizsnát nyújtani keresztényi cselekedetnek számított.¹⁷⁷

Az elmondottak bizony nem a felelőtlen, gondtalan középkori diákélet képét vetítik az olvasó elé. De hát akkor a diákköltészet, a vágánsdalok, a *Carmina Burana* csupán a költői képzelet játékos szerzeményei lettek volna? Erről szó sincs. A középkori diákok, még ha közülük többeket is áthatott az aszkézis, a kegyes élet gondolata, nem voltak sem jobbak, sem rosszabbak a modernebb idők fiataljainál. A mégis fellelhető különbségeket az okozta, hogy a nehezebb, zordabb és komorabb hétköznapi élet követően, mintegy ellenhatásként, az ünnepeken a középkori diákokban nagyobb erővel tört fel az életöröm és csapott át a jókedv gyakran dorbézolásba. Az egyetemi szabályzatokban megtalálható tilalom formájában mindaz, ami az ünnepeket rendkívülivé tette, de amitől a klérushoz tartozó középkori diáksereget tiltania kellett az egyetemi hatóságoknak. A bécsi egyetem sokat idézett 1389. évi statútumai óva intették a diákokat a csapszékek, bordélyházak látogatásától, a zenéléstől-danolástól a nyugalom óráiban. Akik erre nem hallgattak, a törvények előírásait áthágták, kockáztatták további pályafutásukat, mivel ugyancsak az említett szabályzat leszögezte, hogy az ilyeneket nem fogják promoválni.¹⁷⁸ Különösen sokat említik a kihágások közül az iszákosságot, a kocsmai dorbézolásokat, mert – amint látjuk – az egyetemi élet egyetlen fontosabb eseménye sem zajlott kisebb-nagyobb ivászat nélkül. A diákok pedig minden

tilalom ellenére szorgalmas látogatói voltak a csapszékeknek, és nemegyszer hagyták ott pénzüket, adósodtak el, kényszerültek elzálogosítani könyveiket és értéktárgyaikat. 1470-ben a bécsi egyetem vezetői egy bizonyos Antal nevű brassói származású diákot azért büntettek mert a kelletténél gyakrabban látogatta a csapszéket.¹⁷⁹ 1487. február 10-én András fia László szebeni diák kötelezte magát a krakkói rektor előtt, hogy Albert kocsmárosnak megtéríti 5 forintos adóságát.¹⁸⁰ Egy 1522. június 28-án kelt perirat arról tudósít, hogy a magyar bursza lakói a Jan Medyk-féle borozót kedvelték a leginkább. De rossz fizetők lehettek, mert Medyk panaszt emelt ellenük, adóságainak nevét pedig a kápolna falára kiszegezte. És bizony arra is van példa, hogy a pénzt követelő okvetetlenkedő kocsmárost a diákok megverték. Emiatt került Apáti András és Temesvári Mihály is börtönbe 1534-ben.¹⁸¹

A verekedés különben, akárcsak az ital, sokszor okozott bajt diákjainknak. Valószínűleg nem minden ok nélkül vált közmondásossá Krakkóban a magyar bursza lakóinak durva erkölce, akikről az egykorú diáknóta azt mondta: „*Hungarorum natio crassorum morum, rudis atque barbara*”.¹⁸² Valóban, az egyetemi iratok sok verekedés emlékét őrzik. Verekedtek diákjaink egymással és más tanulóházak lakóival egyaránt. 1494-ben Szászsebesi Keresztély, a szabad művészetek baccalaureusa azzal vádolta meg Brassói Mátyást és társait, hogy őt a nyílt utcán megverték, és arcán még mindig viseli a forradásokat.¹⁸³ Sok bajt okozott a bursza lakóinak az a szokása is, hogy Aprószentek napján (december 28-án) a betlehemi csecsemők legyilkolására „emlékezve” a kezük köré került diáktársaikat megverték. A rektor egy ilyen eset alkalmával meg is idézte a bursza szeniorját, aki a diákok hazai szokásaira hivatkozva próbálta magát menteni. De védekezése a rektort nem elégítette ki, mert megintette és figyelmeztette: ne feledjék azt, hogy nem otthon, hanem Lengyelországban vannak, és tartsák magukat ahhoz, hogy „*si fueris Romae, Romano vivito more, si fueris alibi, vivito ut ibi*”, azaz Rómában lévén, élj római módra, ha másutt, akkor élj úgy, amint ott szokás.¹⁸⁴

Mindezek ellenére az erdélyi diákoknak viszonylag csak kevés súlyosabb kihágásáról van tudomásunk. Jellemző e tekintetben, hogy csak néhány olyan diákról tudunk, akit fegyelmi vétségei miatt távolítottak el az egyetemről. Annál többször gyűlt meg viszont a bajuk adósságaik miatt. Hogy ennek az okát megértsük, szükséges kissé részletesebben megnézni, hogy melyek is voltak a külföldi egyetemétjárt erdélyi diákok kiadásai és milyen anyagi erőforrásoknak voltak birtokában.

Tanulmányi költségek és az erdélyi társadalom áldozatvállalása az egyetemjárás érdekében

A külföldi egyetemek látogatása a középkorban sem volt filléres vállalkozás. Annak az erdélyi fiatalnak, aki a középkorban fejét külföldi tanulmányokra adta, elindulásától kezdve lépten-nyomon kiadásokkal kellett számolnia. Pénzbe került az utazás, fizetett a diák az egyetemi beiratkozáskor, amikor valamelyik tanulóház vagy natio tagja lett, díja volt az előadásoknak, gyakorlatoknak, ismétléseknek, a vizsgáknak, pénzbe került a ruházkodás, az élelem, és nem adták ingyen a könyveket sem. És mindezeket tetézték a váratlan, előre nem látott kiadások: a betegség, a menekülés a járványok elől, a vizsgák alkalmával elmaradhatatlan, de azonkívül is gyakori mulatozások, ivászatok. Hogy mennyi pénz áramlott ki ily módon a középkori Erdélyből, lehetetlen pontosan kiszámítani. De az bizonyos, hogy nem kis összegekre ment.¹⁸⁵

Mivel a legtöbb esetben az anyagiak döntötték el, hogy diákjaink mennyi ideig, hol és mit tanuljanak, egymást követően hány egyetemre iratkozzanak be, elengedhetetlen, bármilyen röviden is, foglalkozni a költségekkel.

A beiratkozáskor a diákok Bécsben – mint láttuk – 2–4–8 garast vagy – jövedelmüktől és társadalmi helyzetüktől függően – ennél is többet fizettek (5. táblázat). Ez az összeg általában kisebb volt, mint az Európa-szerte érvényben lévő díjszabások.¹⁸⁶ Az egyetemi beiratkozást Bécsben az erdélyi diákok esetében a Natio Hungarica anyakönyvébe való beíratás követte. Ez a nem graduáltaknak négy bécsi dénárba, a baccalaureusoknak egy, a magistereknek két garasba került.

Szokás volt, hogy azok, akiknek nem volt egyetemi fokozatuk, sikeres vizsga után megfizették a borostyánkoszorúsokra, illetve magisterekre kiszabott összeget is.¹⁸⁷ A bölcsészkar hallgatói az 1449. évi előírások alapján a baccalaureatus megszerzéséhez szükséges előadásokon való részvételért, a magisterek vezette gyakorlatokért, ismétlésekért mintegy 8 forint 25 garast fizettek.¹⁸⁸ Érdekes, hogy Lipcsében is majdnem ugyanennyibe kerültek a baccalaureusi tanulmányok: ott a kutatók 8 forint 2 garas átlagdíjat állapítottak meg.¹⁸⁹ A borostyános címért a diák a vizsga után egy-egy forintot fizetett a fakultásnak és valamelyik magisterének, valamint 32 dénárt a kar pedellusának.¹⁹⁰ A vizsgát követő lakomára pedig, a kar 1427-ben hozott határozata szerint, legtöbb 30 dénárt fordíthatott az újdonsült graduált.¹⁹¹

A magisterium az előző vizsgákhoz viszonyítva még több kiadással járt együtt. Bécs esetében sajnos nem ismerjük pontosan a magisteri tanfolyam lekedíjait, de tekintettel arra, hogy a baccalaureatusi díjak Bécsben és Lipcsében majdnem azonosak voltak, talán nem tévedünk, ha a Lipcsébe szokásos 11 arany (forint) 7 garas összeget tekintjük átlagosnak. A vizsga alkalmával a magister-jelölt két forinttal a fakultásnak, 60 dénárral a pedellusnak tartozott, s ugyancsak 2 forintot érő ajándékot adott kedvelt tanárának. Az ünnepi vendégség költségének 30 dénáros maximálása azonban ez esetben is érvényben volt.¹⁹² Mindezekon felül mind a baccalaureusoknak, mind a magistereknek gondoskodniuk kellett az előírt öltözet beszerzéséről is.

A tandíjakhoz járultak a létfenntartással kapcsolatos kiadások. A bécsi egyetem történetének kutatói úgy vélik, hogy egy diák, heti kiadásai, szerény körülmények közt élve, nem haladták meg a 2–4 garast.¹⁹³ Figyelembe véve, hogy a baccalaureusi tanfolyam 1 1/2 – 2 évet, a magisteri pedig még ugyanannyit tartott, a diákok a baccalaureusi vizsgáig csak a létfenntartásra (a heti legalacsonyabb 2 garas átlaggal számolva) legkevesebb 6 forint 21 garas és 9 forint 6 garas, illetve a magisteriumig annak a kétszeresét 12 forint 21 garas és 18 forint 12 garas közötti összeget fizették ki.

Az elmondottakat összegezve, annak a bécsi diáknak, aki a XV. század közepe táján a borostyánkoszorús és magisteri címet is megszerezte, a következő kiadásai voltak:

8. táblázat

A bécsi egyetemen vizsgát tett baccalaureusok és magisterek kiadásai

Baccalaureatus:

Beiratkozási díj			
– az egyetemnek		4 gr	
– a nemzetnek			4 den
Tandíj	8 fjt	25 gr	
Kétévi létfenntartás minimuma	9 fjt	6 gr	
Baccalaureatusi vizsgadíj	2 fjt		62 den
	19 fjt	35 gr	66 den

Magisterium:

Baccalaureusi díj a nemzetnek		1 gr	
Tandíj	11 fjt	7 gr.	
Kétévi létfenntartás minimuma	9 fjt	6 gr	
Magisteri vizsgadíj	6 fjt		90 den
Összesen:	45 fjt	49 gr	156 den

Így tehát a magisteri cím megszerzése legkevesebb 45–50 forintjába került a bécsi diáknak, ha tanulmányait négy év alatt, magát mindenféle rendkívüli kiadásoktól megtartóztatva, végezte el. És ez a minimumnak tekintett összeg nem is volt kicsi, ha arra gondolunk – ismét csak a megszokott példát idézve –, hogy egy gyulafehérvári kanonok egész évi jövedelme volt mintegy 60 forint.

Annak a diáknak viszont, aki messzebb tekintett és folytatni kívánta tanulmányait, nagyon komolyan számot kellett vetnie anyagi lehetőségeivel. A 6–40 évig eltartó jogi, orvosi és teológiai stúdiumok ugyanis sokszorosát emésztették el az addigi kiadásoknak. Pontos adatokat nehéz ezekre vonatkozóan felsorakoztatni, de annyit mégis megemlítek, hogy Šmahel a prágai joghallgatók kiadásainak alsó határát, hétéves tanulmányi időt véve alapul, 106–107 forintra becsülte.¹⁹⁴ Még többre került a tanulás, ha diákjaink távolabbi egyetemeket kerestek fel. Bolognában csak maga a beiratkozási díj 12 aranyforint volt, a vizsgák pedig egész vagyona kerültek. Itáliában különben az élet is drágább volt, itt tehát nagyobbak a kiadások. Erre vonatkozóan részletesen tájékoztatnak egy diák hazaküldött levelei. Várdai István, amikor 1448-ban Ferrarába érkezett egyik társával, 22 aranyért fogadott szállást egy esztendőre. Ez valamennyire átlagdíj lehetett, mert 1498 októberében Erdélyi Pál Páduában 23 dukátot fizetett nemesi tanulóhoz illő szállásért és ellátásért.¹⁹⁵ Várdai leveleiből fogalmat alkothatunk arról, hogy egy előkelő nemzetségből származó diák, aki szolgát és lovat is tartott, két év alatt hozzávetőlegesen mennyi pénzt költött el. Várdai ugyanis levelében felsorolja azokat az 1447. augusztus 10-e és december 25-e közötti kiadásait, amelyekre már nem volt fedezete: levelét vivő szolgájának útiköltségre 12 dukátot adott, amikor a pestis elől Páduából Ferrarába ment, 40 napon át volt vesztegzárban, és ezalatt 16 aranyforintot költött el (alig kevesebbet tehát, mint amennyibe egy szegényebb diáknak a két éves baccalaureusi tanfolyam került Bécsben), a városba érkezve 6 dukátot fizetett előlegbe szállásadójának, 6-ért nyári ruháit alakíttatta át, és 17 forinton egy jogtudományi könyvet vásárolt. Élelemre, apró-cseprő kiadásokra még 12 aranyat fordított. Az így felgyűlt 69 aranyat kitevő adósságát a hazulról küldött 70-ből fedezte. Várdai 1448. október 9-én arról tudósította az otthoniakat, hogy utolsó pénzküldeményük óta ismét 70 s egynéhány forintra emelkedtek adósságai, és könyveit is kénytelen volt már zálogba tenni. A pénz megérkez-

téig, 1449 februárjáig adósságát tovább növelte, mert arról számolt be levelében, hogy a küldött 100 forintot az utolsó fillérig továbbadta hitelezőinek, s aggódik amiatt, hogy nem lesz miből fedeznie közelgő doktorátusának kiadásait. De pénz eme sürgető levelére sem érkezett, s így júliusban már ismét volt 40 dukátnyi adóssága. Ekkor arra kérte rokonait, hogyha másképpen nem tudnak pénzt keríteni számára, zálogosítsák el az örökölt ezüstműből reá eső részt. Hogy sor került-e erre vagy sem, kapott-e pénzt vagy sem, nem tudjuk, de még azon év októberében rokona, Zokoli Péter nándorfehérvári várnagy 100 forinttal ajándékozta meg. Feltételezhetjük, hogy ez az összeg már kitarthat az 1450 augusztusában tett doktori vizsgáig. Várdai levelezése nem nyújt teljes és pontos képet az összes kiadásokról, és azt sem tudjuk, hogy induláskor mennyi pénzt vitt magával, de annyi mégis kiderül belőle, hogy három év leforgása alatt legkevesebb 280–300 forintot költött.¹⁹⁶ Tekintve, hogy a gyulafehérvári prépostság egész évi jövedelme 1431-ben 32 márka, azaz 128 forint volt, ez az összeg komoly anyagi áldozatot jelentett.¹⁹⁷ Belőle a század elején három diák hetévi tanulmányainak kiadásait fedezhette volna Prágában.¹⁹⁸

Így tehát nem meglepő, hogy a forrásanyagban lépten-nyomon találkozunk eladósodott, hitelekből élő diákokkal. A krakkói egyetem rektora előtt lezajlott bírósági tárgyalások 80–85%-a pénzügyletekkel volt kapcsolatos. Gyakran a diákok még hazatértük után is fizették az egyetemen felgyűlt adósságaikat. Elképzelhető, hogy a tordai Pogány Tamás, a krakkói egyetem baccalaureusa is adósságai miatt kényszerült hazatérte után nyomban 20 aranyforintért eladni kolozsi halastavukat.¹⁹⁹ De voltak olyanok is, akik az egyetemet számláik kiegyenlítése nélkül hagyták el: 1501. december 23-án a bécsi egyetem rektora levelet intézett a brassói tanácshoz, mivelhogy három brassói fiatal, akik időközben hazatértek, tartozásaikat még mindig nem egyenlítették ki: Gergely, egy varga fia hatodfél rajnai forint és 11 dénár, Vinzenz Trotsch 10 rajnai forint és 9 pfenning, Blasius Gail pedig 6 rajnai

forint és 9 pfenning adósságot hagyott hátra. Az egyetem vezetői arra kérték a tanácsot, hogy a fentebbi összegeket Máté magisternek, aki gyermekeiket az egyetemen oktatja, megtéríteni ne késlekedjék.²⁰⁰

Az elmondottak után indokolt a kérdés: honnan, miből fedezték az erdélyi diákok az egyetemi tanulmányok nem jelentéktelen költségeit? Legnagyobb részük saját erejéből, illetve családja támogatásával kezdte el tanulmányait. Igaz, hogy a külföldön tanuló támogatása nagy terheket rótt az otthonmaradottakra, de azok vállalták, annak a tudatában, hogy rokonuk – Várdai hazaküldött leveleinek sorait idézve – nemzetségének dicsőséget szerez, hazájának és családjának pedig idővel hasznos szolgáltatásokat tehet.²⁰¹ Komoly támogatást jelentett, hogy a közfelfogás az egyházi javadalmakat a tanulás céljaira felhasználandó jövedelemforrásoknak tekintette. Egy-egy gazdagabb plébánia vagy kanonoki stallum jövedelméből fedezni lehetett a külföldi tanulmányokkal járó kiadásokat. Az egyházi javadalmak ilyen felhasználása elől az egyház irányítói sem zárkóztak el, sőt a különféle zsinati határozatok kifejezetten támogatták is a tanulmányi céllal külföldre indulókat. Az esztergomi káptalan 1397-es vizitációja során már leszögezték, hogy azok a káptalani tagok, akik tanulmányaikat külföldön akarják folytatni, javadalmuk jövedelmeit távollétükben is megkapják.²⁰²

Viszonylag kevesen voltak olyanok, akik már egyházi javadalmasként kezdhették el egyetemi tanulmányaikat. A vizsgált időszakban csak 119 diák esetében sikerült kétségtelenül igazolni, hogy a beiratkozás pillanatában már valamilyen egyházi javadalom élvezői voltak. Közöttük 62 plébános, 33 kanonok, 16 főesperes, 5 prépost, 1 apát és 2 püspök nevével találkozunk. Jóllehet csaknem biztos, hogy az ismeretlen foglalkozású és származású hallgatók között még sok kisebb plébánia birtokosa is rejtőzik, tanulmányaik megkezdésekor a diákok többsége családjára, szülei, testvérei, egy-egy tekintélyesebb rokon támogatására alapozta távolabbi terveit. De tény az is, hogy nagyon sokan külföldi tanulmányaik megkezdésé-

vel egyidőben már megtették az első lépéseket annak az érdekében, hogy valamilyen biztos jövedelmet jelentő egyházi állásra szert tegyenek. A marosvásárhelyi Székely Egyed, példának okáért, amint a bécsi egyetem hallgatója lett, rögvest gyulafehérvári kanonokságot szerzett magának.²⁰³ Mások viszont – emlékezzünk csak jogot tanuló diákjainkra – többször is megszakították tanulmányaikat, hazatértek, hogy javadalmat szerezzenek, amelynek birtokában befejezhessék tanulmányaikat. Ismét mások, akiknek nem jutott javadalom, tanulmányaikat megszakítva kereset után néztek, rendszerint tanítóskodtak s úgy gyűjtötték össze a továbbtanuláshoz szükséges összeget.

Sokan mentek gazdag patrónusok támogatásával is egyetemre. Sajátos útja, lehetősége volt ez a tanuláshoz már a középkorban. Egy-egy gazdagabb nemesúr vagy egyházi tisztviselő kíséretében mindig volt szegénysorú, tanulni vágyó familiáris. A kíséretben lévők száma az előkelő világi úr vagy főpap tekintélyét emelte és demonstrálta. Így természetes, hogy a váradi püspökké kinevezett sziléziai származású Nicolaus Stolz, Mátyás király kegyeltjének kíséretében többen voltak, mint egy köznemes vagy kanonok társaságában. Stolzt testvérén kívül elkísérte nevelője (aki kánonjogi doktor volt), káplánja és három familiárisa, akiket beíratott a bolognai német nemzet tagjai közé és vele egyidőben kezdték tanulmányaikat.²⁰⁴ Marczali László csanádi prépost 1423-ban viszont csak két familiárisa tanulmányainak költségeit vállalta magára. (Igaz, hogy mindketten jól sáfárkodtak az így szerzett tudással: Csanádi Balázs előbb csanádi prépost, majd erdélyi püspök lett, Kerot-i Albert pedig később csanádi kanonokként tevékenykedett.²⁰⁵) A világi és egyházi hatalmasságok, a feudális társadalom vezetői tehát már a tanulmányozott időszakban kezdtek annak a tudatára ébredni, hogy a kultúráért áldozni nemcsak hiúságból, jótékonykodó gesztusként, hanem a saját jól felfogott érdekükben is érdemes. Ez a magatartásforma a középkor századaiban érlelődött, de gyümölcsözőnek igazán a XVI–XVII. században bizonyult, amikor az erdélyi

akadémiták tekintélyes hányada ennek a magatartásformának köszönhető, hogy eljuthatott a távoli nyugat-európai egyetemekre.

Nem szeretnék túlzásba és a középkori eredmények túlértékelésének hibájába esni, de úgy vélem, hogy az a nagy áldozat, amelyet az itteni társadalom a középkor folyamán magára vállalt az iskoláztatás érdekében, alapozta meg Erdély újkori művelődési fejlődését.